चांदोबा

मार्च १९६७

भारताचा इतिहास

सुरवातीला सदाशिवराव भाऊ यांनीं चातुर्यानें काम केलें. त्यांनीं आपलें सैन्य व संपत्ति वाढविण्यासाठीं रजपुतांशीं सख्य वाढविण्याचा यत्न केला. ३ ऑगस्ट १७६६ या रोजीं दिल्ली शहर त्यांच्या हातीं आलें. त्या नंतर भाऊंच्या नशिबानें पाठ फिरविली. सूरजमल याच्याशीं थोडा बेबनाव होताच ते भाऊला सोडून निघून गेले. मल्हारराव होळकरांशीं पण त्यांचें विशेष पटलें नाहीं. दिल्लीवर केलेल्या स्वारी-मुळें पण त्यांच्या अडचणी वाढल्या. ऑगस्टच्या मध्याच्या सुमारास ते दिल्लीहून निघाले व २९ ऑक्टोबर १७६० या रोजीं पानीपत येथें पोंचले.

त्या अवधींत अहमदशाह अब्दालीनें अलीगढ काबीज केलें आणि अवधचा नवाब शुजाउद्दौला याच्याशीं सख्य करून घेतलें आणि त्यानंतर १ नोव्हेंबर १७६० या रोजीं तो पानीपतला पोंचला.

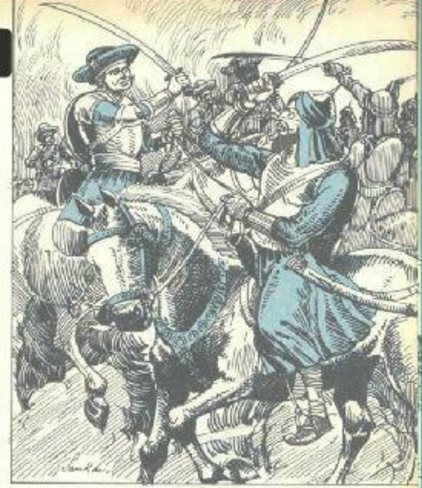
सुप्रसिद्ध पानीपतच्या मैदानावर अफगाण व मराठे यांच्या सैन्यांचें युद्ध झालें. अब्दालीच्या सैन्यांत ३० हजार घोडेस्वार व ३० हजार पायदळ सैन्य होतें. मराठ्यांचें सैन्य ४५ हजारांचें होतें. अब्दालीच्या बाजूला फक्त सैन्यच मोठें नव्हतें. त्याचें घोडदळ मोठें होतें, एवढेंच नव्हे तर त्याच्याकडे तोफादेखील होत्या. त्याची व्यूहरचना पण चांगली होती.

अडीच महिने दोन्ही सैन्यांच्या परस्परांशीं लहान मोठ्या चकमकी होत राहाल्या. त्यांतच, मराठ्यांचें बरेंच नुकसान झालें होतें. रसद पुरवठा होण्यास अडचणी आल्यानें त्यांना फार कष्ट सहन करावे लागले. शेवटीं १४ जानेवारी १७६१ या रोजीं मराठे अफगाण सैन्याशीं युद्धाला निघाले.

अब्दालीनें आपल्या सैन्याच्या मध्यभागीं आपला वजीर शावलीखान याच्या नायकत्वाखालीं १८,००० चें सैन्य उभें केलें. त्याच्या उजव्या व डाव्या बाजूला पांच पांच हजारांच्या दोन तुकड्या उभ्या केल्या. त्यांत जास्त घोडेस्वार होते. त्यांचे प्रमुख होते नजीबुद्दौला व शुजाउद्दौला.

भाऊनें मराठा सैन्याचे पण तीन भाग केले. मधला भाग त्यानें स्वतःकडे ठेवला. डाव्या बाजूला इब्राहिम गारदी यांचें सैन्य होतें व उजव्या बाजूला मल्हारराव होळकर व जनकोजी शिंदे यांचीं सैन्यें होतीं.

मराठ्यांनीं तोफांच्या गोळीबारानें युद्धाला सुरवात केली. ते फार शौर्यानें लढले. सुरवातीला त्यांना थोडें यशपण आलें. इब्राहिम गारदीच्या हल्ल्यासमोर नऊ हजार रोहिले हताहत झाले. याच प्रमाणें दुर्राणीच्या मधल्या फळींतील सैन्यावर भाऊनें शावलीखानाला हल्ला करावयास पाठविलें. यश जवळजवळ त्याच्या पदरांतच पडलें होतें.

परंतु त्याच वेळीं अब्दालीनें १३ हजार राखीव सैन्याची कुमक दुर्राणीच्या मदतीला पाठविली. तोंपर्यंत मराठ्यांचा जोर कमी होत गेला होता. दोन वाजतां विश्वासरावाला बंदुकीची गोळी लागली व तो तत्काळ मरण पावला. त्यानंतर भाऊ जिवावर उदार होऊन शौर्यानें लढला. परंतु कांहीं उपयोग झाला नाहीं. पावणे तीन वाजेपर्यंत मराठ्यांचा धीर खचत गेला.

दुर्राणीच्या तीन चार घोडेस्वारांनीं सदाशिवराव भाऊच्या दागिन्यांच्या मोहानें त्याचें डोकेंच कापून नेलें. अशा तऱ्हेनें

त्यानें आपल्या देशाच्या रक्षणासाठीं प्राणार्पण केलें. तरी पानीपतच्या युद्धांत मराठ्यांना जें अपयश आलें त्याला कारणपण तोच होता. त्यानें दुसऱ्या कोणाचा सल्ला घेतला नाहीं. या युद्धांत मराठ्यांचा नुसता पराभवच झाला नाहीं तर त्यांचे सर्व मोठमोठे सरदार धारातीर्थी पडले. सहस्रावधी शूर सैनिक बायका मुलांसह प्राणास मुकले.

महाराष्ट्राला हें युद्ध म्हणजे कलंकच होता. एक पिढीच्या पिढी ठार झाली. प्रत्येक कुटुंबांतला एक वीर तरी बळी पडला. ५० लाख घोडे, दोन लाख गुरें, सहस्रावधि उंट, पांचशें हत्ती व अलोट वैभव ते घालवून बसले. या सर्वांचा पेशव्यांना धक्काच बसला व २३ जानेवारी १७६१ या रोजीं त्यांना देवाज्ञा झाली.

पेशव्यांच्या वर्चस्वाला पण या पराभवामुळें धक्का पोंचला. तरी मराठ्यांनी पुन्हां आपली संघटणा केली. माधवराव पेशव्यांना या कामीं फक्त यशच मिळालें नाहीं तर मोठी कीर्तिपण मिळाली. त्यांनी आपल्या पूर्वीच्या पेशव्यांची ध्येयधोरणें अमलांत आणण्याचा पुरेपूर यत्न केला. १७७२ सालीं त्यांचा मृत्यू झाला. मराठ्यांच्या राज्याला पानीपतच्या युद्धा इतकाच मोठा धक्का माधवराव पेशव्यांच्या मृत्यूमुळें बसला.

तें कांहीं असो पण पानीपतचें युद्ध ही भारताच्या इतिहासांतली अविस्मरणीय अशी घटना आहे. मराठे व मुसलमान यांनीं या युद्धांत परस्परांना इतकें निर्वीर्य करून सोडलें कीं इंग्रजांना त्याचा फायदा मिळाला.

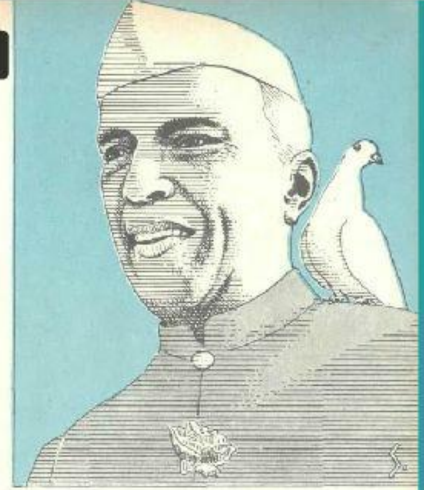
नेहरू चरित्र

[३१]

तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांनीं कांहीं दिवस तुरुंगाच्या आंगणाबाहेर जाऊं दिलें नाहीं. नंतर उजाडण्यापूर्वी अर्धा तास बाहेर पाहरेकऱ्यांबरोबर हिंडण्यास व पळण्यास त्यांना परवानगी देण्यांत आली. इतक्या लवकर हिंडण्याफिरण्याची परवानगी देण्याचें कारण त्यावेळीं जवाहरलालजींना कोणी पाहणें शक्य नव्हतें व त्यांना पण कोणी दिसणें शक्य नव्हतें.

रात्री ज्या दिव्याचा उपयोग जवाहरलालजी करीत त्याचा उजेड वाचण्यासाठीं पुरेसा नव्हता. म्हणून ते लवकर झोंपत व पहाटे तीनचार वाजतां उठत. आकाशांतलीं नक्षत्रें पाहण्याचा त्यांना नादच लागला. भिंतीच्यावर ध्रुव तारा पाहून त्यांना विशेष आनंद होई.

एक महिनाभर जेलवार्डर व पाहारेकऱ्यांशिवाय जवाहरलालजींना कोणी मित्र किंवा साथी नव्हता. म्हणून त्यांनीं त्या काळच्या तुरुंगांची तुलना भारताच्या पारतंत्र्याशीं

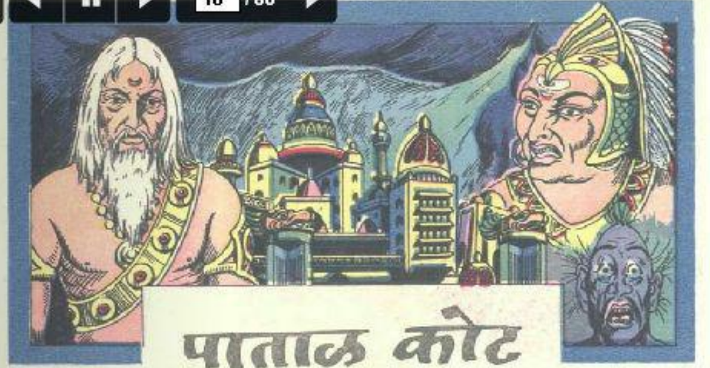
केली आहे. तुरुंगाची व्यवस्था बऱ्याचशा कैद्यांच्या हातांतच असे. कैद्यांनाच वार्डर नेमण्यांत येई. तेच ओव्हरसियर, सैंपाकी वगैरेंची कामें करीत.

जवाहरलालजींच्या लक्षांत आणखी एक गोष्ट आली. तुरुंगांतले पुष्कळसे कैदी गुन्हेगार नव्हतेच. त्या काळांत एकाद्या गांवांत दंगा झाला तर जो कोणी हातीं लागे त्यालाच तुरुंगांत घालण्यांत येई. ब्रिटीश अधिकाऱ्यांना ती संवयच पडून गेली होती. घरच्या कुटुंबियांपासून दूर कोणाला एकटें ठेवणें फारच मोठा दंड आहे. थोड्याच

पावसाळा सुरू झाला होता. छप्पर गळत होतें. खोल्यांतून ओल आली होती. रात्रीं मोतीलालजींचा बिछाना कोठें ठेवावयाचा हा प्रश्न होता. मधून मधून त्यांना ताप पण येई. शेवटीं तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांनीं त्या कोठड्यांना जोडून एक वऱ्हांडा बांधायचें ठरविलें. तो बांधून पुरा होण्यापूर्वीच मोतीलालजींची सुटका झाली व त्या वऱ्हांड्याची 'मजा' इतरांना उपभोगायला मिळाली.

जुलाईच्या शेवटीं सप्रू व जयकर दोघे सरकार व कांग्रेस यांच्यामध्यें तडजोड घडवून आणण्याची खटपट करीत आहेत अशा अफवा कानावर येऊं लागल्या. व्हॉयसरॉय लॉर्ड अर्विन आणि सप्रू व जयकर यांच्या मध्यें जो पत्रव्यवहार झाला होता तो वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध झाला. सप्रू व जयकर गांधीजींना भेटले. त्यांनीं तडजोडीची उठाठेव कशाला सुरू केली हे जवाहरलालजींना कळेना.

२७ जुलाईला सप्रू व जयकर नैनीच्या तुरुंगांत जवाहरलालजींना भेटायला आले. त्यांच्या नांवीं गांधीजींचें एक पत्र बरोबर घेऊन आले होते. त्याच वेळी तडजोडीच्या बोलण्यांचें गुपित जवाहरलालजींना कळलें. लंडनचे एक पत्रकार स्लोकोम्ब यांनीं एक वक्तव्य तयार करून मोतीलालजींच्या परवानगीनें प्रसिद्ध केलें. हें २५ तारखेला प्रसिद्ध झालें. त्याच सुमारास मोतीलालजींना अटक झाली होती. त्या वक्तव्यांतला सारांश असा होता कीं सरकारनें कांहीं अटी कबूल केल्या तर सत्याग्रह मागें घेण्यांत येईल. त्या साठीं गांधीजी व त्या वेळचे कांग्रेस अध्यक्ष जवाहरलालजी यांची अनुमति आवश्यक होती.

पाताळ कोट

[९]

[धूमक व सोमक कुंतल देशाच्या सैनिकांचा गणवेष घालून कांतिसेनेच्या शोधार्थ निघाले. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एक लहान नदी लागली. ते पाणी पिऊं लागले तेव्हां एकाएकीं कांहीं रानटी लोकांनीं येऊन त्यांना घेरलें. त्यांचा सरदार विरूप त्यांच्यावर भाला फेंकणार इतक्यांत कां कोण जाणें, तो थांबला व त्यांचे पाय धरून माफी मागूं लागला.]

धूमक व सोमक क्षणभर थक्क होऊन त्याच्याकडे पहात राहाले. कारण. विरूपचें सर्व वागणें त्यांना विलक्षण वाटलें.

विरूप त्यांना नमस्कार करून म्हणाला— "तुम्ही दोघे कालशंबर मांत्रिकाचे मित्र आहां, म्हणून तुम्ही आम्हांला धन्यासारखे आहां. आज्ञानामुळें आमच्या हातून चूक झाली. त्याबद्दल माफ करा."

"आम्ही कालशंबर याचे मित्र नाहीं, शत्रू आहों." असें म्हणत दांत ओठ चावून तो जमिनीवर पडलेली आपली तलवार उचलणार, एवढ्यांत धूमक त्याला अडवून म्हणाला—"विरूपा! आम्ही कालशंबरचे मित्र आहों हें तुला कसें काय वाटलें?"

विरूप धूमकच्या कमरेला बांधलेल्या कालशंबरच्या मंत्रदंडाकडे बोट दाखवून

म्हणाला—“ मांत्रिक कालशंबर आजच सकाळीं आमच्या गांवीं कांहीं वेळ विश्राम करून पुढें गेले. ते आम्हांला सांगून गेले कीं कोणी त्यांचा मंत्रदंड घेऊन आला तर त्याचें सर्व प्रकारें आदरातिथ्य करावें व ज्याच्याजवळ तो नसेल त्याला. जंगलांत पाऊल टाकतांच ठार करावें.”

तें ऐकून धूमकला फार आनंद झाला, पण एक शंका वाटली. कदाचित काल-शंबरचा यांतहि कांहीं गूढ हेतू असावा.

“ आम्ही कालशंबरच्या निवासस्थाना-कडेच जात आहों. कुंभीर नांवाचा राक्षस त्याचा फार मोठा शत्रु आहे. तो कोठें राहतो हें आहे का माहीत तुला? एवढेंच नव्हें तर मांत्रिक कालशंबर आज रात्रीं कोठें मुक्कामाला राहणार आहे हें आहे का माहीत तुला?” धूमकनें विचारलें.

“ मांत्रिक या रानांत कोणत्या रस्त्यानें गेला. आम्हांला तरी कोठें माहीत आहे? पण तो दंडकारण्यांत महाकली राक्षसाच्या पाताळ कोटांतल्या प्रदेशांत कोठें राहतो हें तर तुम्हांला माहीतच असेल. तुमच्या बरोबर कांहीं अंतर येऊन मी दाखवीन पाहिजे तर!” विरूप म्हणाला.

“हा महाकली राक्षस कोण आहे बुवा?” धूमक विचारांत पडला. सोमक विरूपला कांहीं विचारणार एवढ्यांत धूमकनें मध्येंच त्याला अडविलें व म्हणाला—“ विरूपा! पण पहिल्यानें थोडें कांहीं तरी खाऊन घेऊंया बुवा!

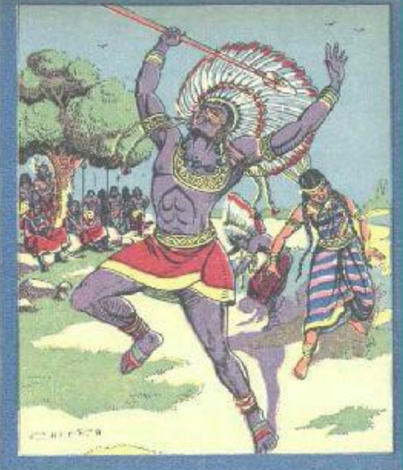
जेवणाचें नांव काढतांच विरूपानें आपल्या अनुयायांना विचारलें—“ येथें ठोंब्या-सारखे पहात उभे काय राहलांत? खाण्या-पिण्याची व्यवस्था करा.”

“ जेवण तयार आहे! सर्वांनीं जेवावयास यावें!” एक तरुण युवक म्हणाला. तो विरूपचा एक खास विश्वासपात्र अनुयायी होता.

विरूपनें धूमक व सोमक यांना राजेशाही थाटाची मेजवानी दिली निरनिराळ्या प्रकारचें मांस, फळें, मध वगैरे पदार्थ वाढण्यांत आले. दोघांना फार भूक लागली होती. दोघांनीं पोटभर जेवून घेतलें. पाहुण्यांच्या करमणुकीसाठीं रानटी जातीच्या तरुण स्त्रीपुरुषांचें सुंदर नृत्य झालें. गाणें झालें. लाठी, तलवार, फरी गदगा, भाला फेंक आदिचे खेळ झाले.

धूमक व सोमक दोघांना जें काम कठीण वाटत होतें तें एकाएकीं सोपें झाल्यासारखें भासलें. कालशंबर याचा शोध काढणें त्याला भेटून त्याच्या सूचनेप्रमाणें कुंभीर राक्षसा-च्या कैदेंतून कांतिसेनेला सोडविणें, सर्व त्यांना सोपें वाटूं लागलें. धूमकच्या मनां-तली शंका मात्र अद्याप दूर झाली नव्हती. कालशंबर आपला मंत्रदंड परत मिळावा म्हणून कांहीं युक्ति तर करीत नसेल. मंत्रदंड मिळाल्यावर तो आपणांला ठार केल्याशिवाय राहणार नाहीं.

काय वाटेल तें झालें तरी, किती संकटांना तोंड द्यावें लागलें तरी राजकन्या

कांतिसेनेला राक्षसाच्या हातांतून सोड-विलेंच पाहिजे. धूमकनें मनांतल्या मनांत पक्कें ठरविलें होतें. मेजवानी संपल्यावर थोडा वेळ विश्राम करून ते पुढल्या मुक्का-मावर निघाले. या खेपेस त्यांच्याबरोबर विरूप पण होता. त्याच्याजवळ धनुष्य बाण व भाला आणि एक लांबलचक दोरी पण त्याच्या खांद्यावर होती.

दोघे रानांतल्या वाटेनें एक तास भर चालल्यावर डोंगरी प्रदेशांत आले. खोऱ्यांत एक नदी वहात होती. ती नदी पार करून पलीकडे जावयाचें होतें. विरूप पुढें

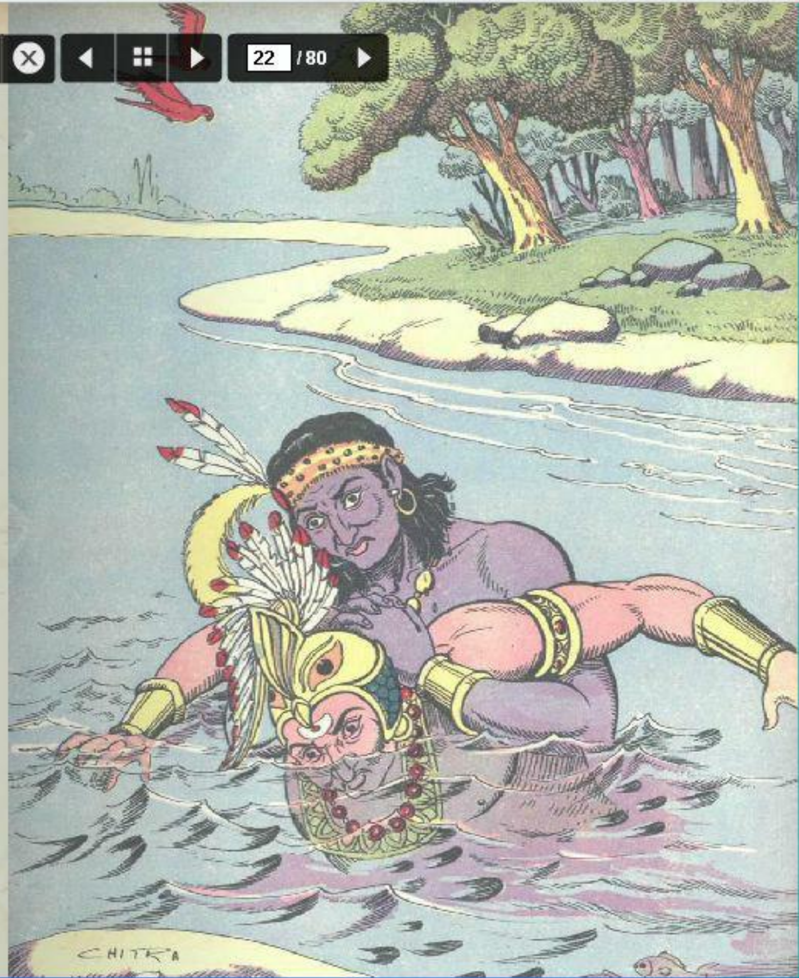

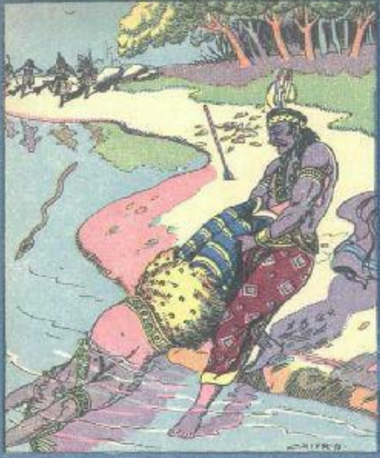
होता. तो नदी काठीं येऊन पोंचला. चकित होऊन त्यानें पाठीमागून येणाऱ्या धूमक व सोनक दोघांना हांक मारली. दोघे घोड्यावरून उतरून विरूपजवळ आले. त्यांनीं तेथून एक चकित करून सोडणारें दृश्य पाहिलें.

नदीच्या काठीं तुटलेले धनुष्य बाण, भाले वगैरे शस्त्रें व रक्ताचे डाग होते. त्यावरून तेथें नुकतेंच एक छोटेखानी युद्ध झाल्याचें स्पष्ट कळत होतें. काठावरच्या चिखलांत पायांच्या खुणा दिसत होत्या. त्या दाखवून विरूप म्हणाला—"या प्रदेशांत आमच्या जातीचे लोक रहात नाहींत. भिल्ल जातीचे लोक राहतात. त्यांच्याशीं आमचें वैर नाहीं, मित्रतापण नाहीं. एवढा रक्तपात कोणासाठीं झाला हें नाहीं कळत मला! मी नदी काठानें जाऊन पाहून येतों. तुम्ही दोघे येथेंच थांबा." असें सांगून तो काठाकाठानें कांहीं अंतर चालत गेला.

विरूपला पावलांच्या खुणा दिसल्या. त्या पाहून त्याला कालशंबरची आठवण झाली. त्याच्या जिवाला तर कांहीं धोका नाहीं झाला? त्याच्या खडावांच्या खुणा कोठें आहेत का हें पाहण्यासाठीं तो थोडा वांकला. त्याबरोबर एक भाला त्याच्या डोक्याजवळून जाऊन एका हातावर जमिनीत रुतला.

विरूप लगेच सरळ उभा राहाला. त्यानें मागें वळून पाहिलें तर आणखी एक भाला विजेसारखा त्याच्याकडे येत होता. तो लगेच एका बाजूला जमिनीवर झोपला. भाला जमिनींत जाऊन पडला. विरूप पुन्हां उठूं लागला—"राक्षस सेवक! बरा भेटलास तुझ्या आतड्यांची माळ गळ्यांत घालून घेईन." असें म्हणत एक आडदांड भिल्ल त्याच्याकडे येत असलेला दिसला.

विरूपला हा हल्ला अगदीं अनपेक्षित असाच होता. म्हणून भिल्लानें त्याची कंबर धरून त्याला धक्का दिला तेव्हां तो जमिनी-वर पडला. लगेच तो भिल्ल त्याच्या छातीवर चढून बसला व त्याचा गळा दाबूं लागला. पण तोंपर्यंत विरूप सावरला होता. त्यानें आपल्या पायांनीं भिल्लाचा गळा पकडला आणि त्याला मागें ढकललें. भिल्ल नदींत जाऊन पडला. तो नदींतून उठून उभा राहण्यापूर्वींच विरूपनें उठून त्याला धरलें आणि त्याचें डोकें धरून पाण्यांत बुडविलें. त्याच्या नाकातोंडांत पाणी गेलें. तो वर तोंड आलें कीं ओरडे—"विरूपा! सोड मला, अरे! मी पुलिंद!"

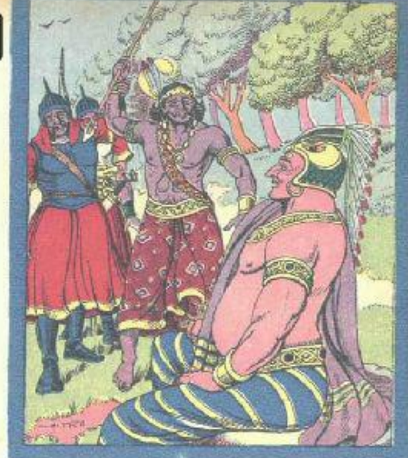
तो आवाज ऐकून धूमक व सोमक धांवत आले. ते पोंचले तेव्हां विरूप त्या भिल्लाला पाय धरून पाण्याबाहेर ओढीत होता. तें पाहून धूमकनें विचारलें—"विरूप! कोण रे हा? भिल्ल जातीचा आहे वाटतें? काय झालें?"

"यानें लपून मला ठार करण्याचा डाव रचला होता. मी त्याची खोड मोडली. ह्यानें स्वतःचें जें नांव सांगितलें आहे त्यावरून हा सामान्य भिल्ल नसून त्यांचा सरदार आहे." विरूप म्हणाला.

धूमक व सोमक त्या भिल्लाजवळ आले व त्याला विचारूं लागले—"काय रे? कोण तूं? या विरूपला ठार करण्यांत तुझा काय हेतू होता?"

भिल्ल पाणी ओकत होता. थोडा दम घेऊन म्हणाला—"राजसैनिक हो! तुम्हीच आतां न्याय करा! माझें नांव पुलिंद! मी भिल्ल जातीचा नायक आहें. एका तासा-पूर्वीं माझ्या दहाव्या तरुण बायकोला हा विरूप व त्याचे कांहीं मित्र धरून घेऊन गेले. यांना ज्यांनीं अडविलें त्यांना ठार करून यांनीं त्यांचीं प्रेतें नदींत फेंकून दिलीं. हा व याचे अनुयायी माझ्या बायकोला कोणत्यातरी राक्षसासाठीं धरून घेऊन गेले आहेत. जे लोक स्वतःचा जीव वांचवून परत आले त्यांच्या तोंडीं मला हें सर्व कळलें."

पुलिंदच्या तोंडीं तें वृत्त ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. धूमक पुढें कांहीं विचारणार एवढ्यांत विरूपनें जवळ जाऊन पुलिंदला विचारलें—"तुझ्या बायकोला उचलून नेणा-रांत मी होतों, हें तुझ्या लोकांनीं तुला सांगितलें? त्यांनीं मला पाहिलें का? ते मला ओळखतात का? गप्प बैस! उगीच असें खोटें बोलूं नकोस! मी आपल्या भाल्यानें तुझ्या आंतड्या बाहेर काढीन. लक्षांत ठेव!" त्यानें असें म्हणत आपला भाला उगारला.

धूमकनें विरूपाचा हात धरला व त्याला अडविलें. पुलिंदकडे वळून म्हणाले—"पुलिंद! तूं चूक करतो आहेस, असें मला वाटतें. गेले पांच दहा तास विरूप आमच्याबरोबर आहे. तूं कोणत्यातरी राक्षसाविषयीं म्हणत होतास. त्याच्या अनुयायांनींच विरूपची बदनामी करण्या-साठीं त्याचें नांव घेतलें असेल! तुमच्या दोघांच्या जातींचें परस्परांशीं भांडण व्हावें, या दुष्ट हेतूनें त्यांनीं तसें सांगितलें असेल. त्यांत त्यांचा कांहीं स्वार्थ होता. तूं कोणत्यातरी राक्षसाचा उल्लेख केला होतास. तें ऐकलें आम्ही. त्या राक्षसाचा वध करण्यासाठींच आम्ही निघालों आहों. तुझ्या बायकोला पण सोडवून आणूं. तूं मुळींच फिकीर करूं नकोस!"

धूमकनें एवढें सांगितल्यावर त्याची चूक पुलिंदच्या लक्षांत आली. त्यानें विरूपजवळ माफी मागितली. धूमक व सोमक यांच्या

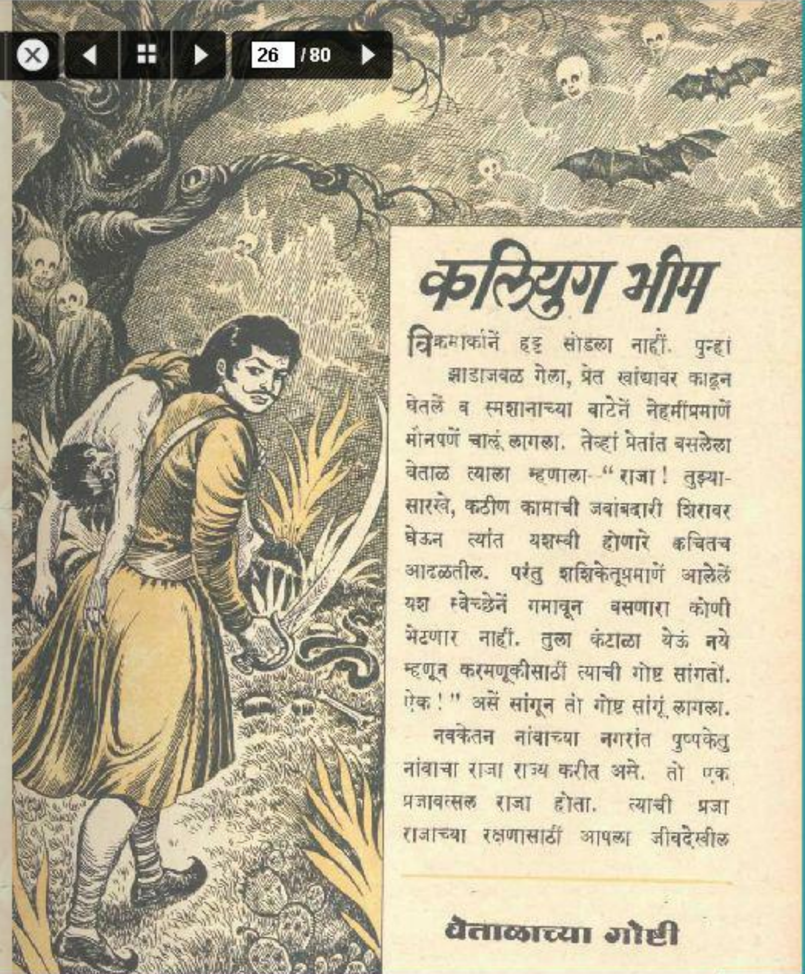

सूचनेवरून दोघे परस्परांना प्रेमानें भेटले. त्यानंतर धूमक व सोमक यांना नदी पार करून जावयाचें आहे हें कळल्यावर पुलिंद म्हणाला–"तुम्ही येथेंच थांबा! मी आपल्या गांवीं जाऊन दोन नावा घेऊन येतों. त्यांत बसून तुम्हांला आपल्या घोड्यांसह सहज पार जातां येईल." असें सांगून तो आपल्या गांवाकडे धांवत गेला.

थोड्या वेळानें दोघे दोघे भिल्ल दोन नावांत बसून आले. धूमक व सोमक एका नावेंत बसले. विरूप घोड्यांबरोबर दुसऱ्या नावेंत बसला. दोन्ही नावा बरहवीत भिल्ल नदी पार जाऊं लागले. नदीच्या मधोमध पोंचतांच धूमकच्या कमरेला बांधलेला मंत्र-दंड लगेच सांपासारखा एकदम फडा वर करून उभा राहाला व पूर्वीकडे तोंड करून 'फुस्सफुस्स' असा फूत्कार सोडूं लागला. तें पाहून विरूप चकित होऊन कांहीं बोलणार इतक्यांत डोंगराच्या टोंकावर बसलेली एक घार बाणासारखी उडत आली व मंत्रदंडाला सांप समजून आपल्या पंजांत धरून उडाली. मंत्रदंड एका बळकट दोरीला घट्ट बांधलेला होता व दोरी धूमकच्या कमरेला बांधलेली होती. म्हणून तोदेखील बरोबर उडूं लागला. सोमक जोरानें ओरडला व बाण सोडून घारीला मारण्याच्या विचारांत होता. परंतु बाण धूमकला लागेल या भीतीनें त्यानें बाण सोडला नाहीं. तिकडे विरूप "शांबवी!" म्हणून इतक्या जोरानें ओरडला कीं डोंग-रावर आदळून त्याचा प्रतिध्वनी ऐकूं आला. त्यानें आपल्या खांद्यावरच्या दोरीचा फांस घारीवर फेंकला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

कलियुग भीम

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व स्मशानाच्या वाटेनें नेहमींप्रमाणें मौनपणें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुझ्या-सारखे, कठीण कामाची जबाबदारी शिरावर घेऊन त्यांत यशस्वी होणारे क्वचितच आढळतील. परंतु शशिकेतूप्रमाणें आलेलें यश स्वेच्छेनें गमावून बसणारा कोणी भेटणार नाहीं. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून करमणुकीसाठीं त्याची गोष्ट सांगतों. ऐक!" असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

नवकेतन नांवाच्या नगरांत पुष्पकेतु नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक प्रजावत्सल राजा होता. त्याची प्रजा राजाच्या रक्षणासाठीं आपला जीवदेखील

वेताळाच्या गोष्टी

द्यायला नेहमीं तयार असे. परंतु पुष्पकेतू पुत्रअपत्य नसल्यामुळें नेहमीं उदास राही.

एकदां त्यानें पुरोहिताचा सल्ला घेतला.

पुरोहित त्रिकालज्ञानी होता. म्हणाला— "महाराज! राज्याला वारस नसल्याचें दुःख जेवढें आपल्याला वाटतें, तेवढेंच आपल्या प्रजेला पण वाटतें. आपण संतर्पण करावें व प्रजेला जेवण द्यावें. प्रजा आपल्याला आशीर्वाद देईल व तो फुकट जाणार नाहीं."

पुरोहिताच्या सल्ल्याप्रमाणें राजानें संतर्पणाची तयारी केली. सर्व प्रजेला भक्तिभावें नमस्कार करून आशीर्वाद मागितला आणि खरोखरच एका वर्षाच्या आंत राजाला एक मुलगा झाला. राजानें त्याचें नांव शशिकेतु असें ठेवलें.

शशिकेतूच्या अंगांत वडिलांचे सर्व सद्गुण दिसत होते. त्याच्या अंगीं शौर्य, साहस व पराक्रमपण वाढूं लागला. वयांत आल्यावर त्याला मुली सांगून येऊं लागल्या. एकाहून एक सुंदर राजकन्या असून त्याला एक देखील पसंत पडली नाहीं. पण त्यानें खरी गोष्ट सांगितली नाहीं व म्हणाला—"बाबा! माझ्या लग्नाची इतकी घाई काय आहे?"

एकदां त्यानें पुरोहिताला विचारलें— "माझ्याशीं लग्नाला योग्य कन्या कोठें आहे का?"

पुरोहित म्हणाला—"आहे! रुद्रजटचा राजा जितसेन याच्या मुलीशिवाय तुझ्याशीं लग्नाला योग्य मुलगी कोणी नाहीं."

तें ऐकून शशिकेतू आपली तलवार घेऊन व घोड्यावर बसून रुद्रजटच्या वाटेनें निघाला. तो राजधानींत एका म्हातारीच्या घरीं उतरला. तो तिला म्हणाला—"मी तुमच्या देशाच्या राजकन्येशीं विवाह करण्यासाठीं आलों आहें. काय केलें म्हणजे मला यश मिळेल."

म्हातारी सुस्कारा सोडून म्हणाली— "वेड्या मुला! तुझ्यासारख्या शंभरावर राजकुमारांशीं तिनें आजवर लग्न केलें असेल. त्यांचीं मुंडकीं कापून त्यांचें तोरण बांधून ठेवलें आहे तिनें. माझा सल्ला विचारशील तर आल्या वाटेनें घरीं परत जाण्यांत शहाणपण आहे."

"तें अशक्य! मी नाहीं परत जाणार! काय वाटेल तें झालें तरी मी तिच्याशींच लग्न करणार!" शशिकेतू म्हणाला.

"आतां काय सांगूं तुला? आमच्या राजाची मुलगी चार वर्षे वयाची असतांना एक मांत्रिक तिला उचलून घेऊन गेला होता. नंतर राजानें जाहीर केलें कीं मुलगी राजवाड्यांत सुरक्षित आहे. दोन वर्षांपूर्वीच ती मुलगी मोठी झाली. तिच्या लग्नासाठीं तयारी सुरू झाली. तिच्या रूपाचें वर्णन ऐकून कित्येक राजकुमार आपल्या नशीबाची परीक्षा पाहण्यासाठीं आले. पण राजकुमारीनें एक अट ठेवली. येथून दहा कोसावर एक कलियुगीभीम राहतो. जो कोणी त्याला ठार करून त्याचें मुंडकें आणून दाखवील त्याच्याशीं ती लग्न करील व ज्याला त्या प्रयत्नांत यश येणार नाहीं त्याचें मुंडकें

कापून दारासमोर टांगण्यांत येईल. म्हणून तूं हिच्याशीं लग्न करण्याचा विचार मनांतून काढून टाक."

"इतका दूर मी आलों आणि आतां हार मानून परत जाऊं म्हणतां? तर मग राजा कां नाहीं तिचा हा तऱ्हेवाईकपणा बंद करीत?" शशिकतूनें विचारलें.

"आतां तुला मी काय सांगूं? अरे तो आपल्या मुलीलापण भितो!" म्हातारी म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशीं शशिकेतू राजवाड्यांत गेला. राजाकडे तो आल्याची वर्दी पोंचती

झाली. राजकन्या लग्नाला तयार आहे का त्यानें निरोप पाठवून विचारलें. राजाचे शिपाई त्याला राजाच्या खास महालांत घेऊन गेले. सिंहासनावर राजा एका बाजूला बसला होता व दुसऱ्या बाजूला राजकन्या बसली होती. शशिकेतूनें त्याला दाखविलेल्या जागीं बसल्यावर येण्याचें कारण सांगितलें.

राजकुमारी म्हणाली—"भीमवनांतील कलियुगी भीमाचें मुंडकें आणून दाखवील त्याच्याशींच मी लग्न करीन आणि जो कोणी हें कबूल करून त्याप्रमाणें करूं शकणार नाहीं त्याचें मुंडकें कापून किल्ल्याच्या फाटकावर टांगून ठेवीन."

शशिकेतू जोरानें हंसला व म्हणाला—"जर त्या कलियुगी भीमाचें मुंडकें कापून आणून देऊं शकलों नाहीं तर मी परत कशाला येईन? आपल्या गांवीं निघून जाईन. फाटकाची शोभा वाढविण्यासाठीं मी मुंडकें द्यायला इकडे कां येईन?"

राजकुमारीनें त्याच्याकडे डोळे वटारून एकदां पाहिलें व म्हणाली—"तूं आपल्या पायानें येथवर चालत येशील!"

शशिकेतु घोड्यावर बसून भीमवनाकडे निघाला.

भीमवन एक सुंदर वन होतें. खोल रानांत गेल्यावर त्याला एक घर दिसलें. त्या घराजवळ जाऊन त्यानें दार ठोठावलें. एका तरुण मुलीनें येऊन दार उघडलें. शशिकेतूला पाहून ती थोडी चपापल्यासारखी दिसली. नंतर तिनें विचारलें—"कोण तुम्ही? काय काम आहे?"

शशिकेतू थक्क होऊन तिच्या रूपाकडे पहात उभा राहाला. "मी एका कामासाठीं आलों आहें. कलियुगी भीम कोठें राहातो. माहीत आहे का तुला?" त्यानें विचारलें.

"हेंच त्याचें घर आहे. पण त्याच्याशीं तुमचें काय काम?" तिनें विचारलें.

"त्याच्याशीं युद्ध करून त्याला ठार करून त्याचें मुंडकें राजकुमारीला देणार आहें व तिच्याशीं लग्न करणार आहें." तो म्हणाला.

"त्याला जिंकणें अशक्य!" ती मुलगी म्हणाली.

"जिंकूं शकलों नाहीं तर त्याच्या हातीं मरावें लागेल, एवढेंच ना! मी त्याला तयार होऊनच आलों आहें." शशिकेतु म्हणाला.

"मी त्याची मुलगी आहें. तो जवळच कोठें तरी झाडाखालीं झोंपला असेल." ती म्हणाली.

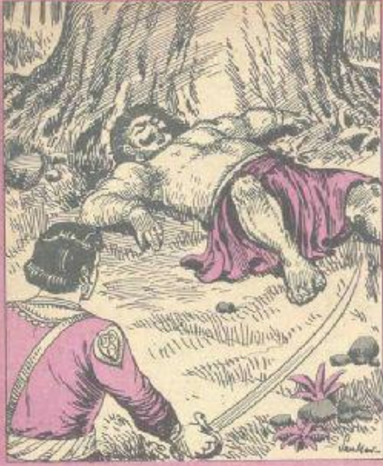
"बरें येतों." असें सांगून तो निघाला तेव्हां त्या मुलीनें त्याला बोलावलें व म्हणाली—"त्याचें मुंडकें हातीं आलेंच तर तें खालीं जमिनीवर ठेवूं नका. हातांत घेऊन सरळ माझ्या जवळ या!" तिनें दाखवलेल्या वाटेनें शशिकेतु गेला. त्यानें डोंगरासारख्या त्या महाकाय कलियुगी भीमाला झाडाखालीं झोंपलेला दुरून पाहालें. त्यानें जवळ जाऊन त्याला जोरानें लाथ मारली. तो उठून उभा राहला व विचारलें—"मला कां उठविलेंस?"

"तूं कलियुगी भीम असशील तर तलवार घेऊन ये युद्धाला माझ्याशीं." शशिकेतु म्हणाला.

कलियुगी भीम कांहीं शस्त्र घेतल्याशिवाय त्याच्याशीं युद्ध करूं लागला. शशिकेतूनें पण तलवार उपसली नाहीं व त्याच्याशीं कुस्ती खेळूं लागला. कलियुगी भीम खालीं पडला. शशिकेतू त्याच्या छातीवर पाय ठेवून म्हणाला—"मी तुझें डोकें कापणार आहें."

"घे कापून! मी कोठें अडवीत आहे तुला!" कलियुगी भीम म्हणाला.

शिताफीनें तलवार काढून शशिकेतूनें त्याचें मुंडकें कापून घेतलें व तें एका हातांत धरून निघाला. दोन तीन पावलेंच तो गेला असेल, "काव काव!" करीत दोन तीन कावळे त्याच्या डोक्यावर उडत आले. शशिकेतूनें कलियुगी भीमाचें मुंडकें हातांतलें सोडलें व आपल्या तोंडावर दोन्ही हात ठेवले. त्यानें हात उचलून पाहिलें तेव्हां त्याला तेथें ते कावळे दिसले नाहींत कीं तें कलियुगी भीमाचें मुंडकें दिसलें नाहीं.

तो क्षणभर किंकर्तव्यविमूढ स्थितींत उभा राहाला व पुन्हां कलियुगी भीमाच्या घरीं गेला आणि जें घडलें तें त्यानें त्याच्या मुलीला सांगितलें.

ती स्मित करून म्हणाली—"तुम्ही एवढे पराक्रमी आहां आणि त्या कावळ्यांना भ्यालांत? माझ्या सल्ल्याप्रमाणें वागलां असतात तर तुम्हांला यश आलें असतें. या खेपेस कलियुगी भीमाचें मुंडकें जमिनीवर ठेवल्याशिवाय माझ्याकडे घेऊन या!"

शशिकेतु पुन्हां झाडाजवळ जाऊन पाहातो तों, कलियुगी भीम जणुं कांहीं कांहींच झालें नाहीं असा झाडाखालीं पहिल्यासारखाच घोरत पडला होता. शशिकेतूनें त्याला जागें केलें, त्याला चीत मारून त्याचें डोकें कापून घेतलें आणि सरळ त्याच्या घरीं गेला.

त्याच्या हातांत कलियुगी भीमाचें मुंडकें पाहून ती मुलगी म्हणाली—"जा आतां राजकन्येकडे आणि दाखवा हें मुंडकें. सर्वांसमक्ष हें कलियुगी भीमाचेंच मुंडकें आहे हें कबूल करायला लावा! ती तें मागेल. पण तुम्ही तें तिला देऊं नका. लगेच तें जाळून टाका. त्यानंतर राजकन्येशीं विवाह करण्यास कोणतेंहि विघ्न येणार नाहीं. एवढेंच नव्हें तर

कित्येक राजकुमारांचा अकालमृत्यु त्यामुळें वांचेल."

"बरें, मी येतों. सर्व काम आटोपून मी येथेंच परत येईन. तूं येथेंच राहाशील ना तोंपर्यंत?" त्यानें तिला विचारलें.

होकारार्थी डोकें हलवून ती घरांत निघून गेली.

शशिकेतु कलियुगी भीमाचें मुंडकें घेऊन राजधानींत पोंचला तों पर्यंत रात्र पडली होती. थंडीचे दिवस होते. पाहारेकरी शेकोट्या पेटवून शेकत बसले होते.

शशिकेतूनें राजवाड्याच्या सिंहद्वारावर पोंचतांच राजकुमारीकडे आल्याची वर्दी करविली. ती आली "हें पहा, कलियुगी भीमाचें मुंडकें. नीट पाहून घे त्याचेंच आहे ना?" त्यानें विचारलें.

राजकुमारी मुंडकें पाहून म्हणाली—"होय त्याचेंच आहे! तूं माझी अट कबूल केलीस. आतां तें मला देऊन टाक!" राजकुमारी म्हणाली.

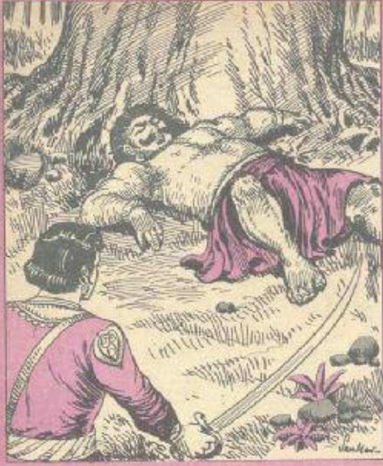
"हें मुंडकें तुला देण्याची अट नव्हती." असें सांगून शशिकेतू बाहेर निघून गेला.

"तें मला दे. मी किल्ल्याच्या फाटका समोर तें टांगून ठेवणार आहें. तूं तें

घेऊन काय करणार आहेस?" असें म्हणत राजकुमारी त्याच्या पाठोपाठ जाऊं लागली.

शशिकेतु सरळ, पाहरेकरी शेकोटीजवळ बसले होते तेथें आला. तो कलियुगी भीमाच्या डोक्याचे तलवारीनें तुकडे करून विस्तवांत टाकूं लागला. राजकुमारी मोठ्यानें ओरडली. ती त्याच्या हातांतलें तें मुंडकें घेण्यासाठीं ओढाताण करूं लागली. त्यानें मुंडकें डाव्या हातांत घट्ट धरलें आणि उजव्या हातांतल्या तलवारीनें राजकुमारीला ठार केलें. नंतर त्यानें कलियुगी भीमाच्या

शिताफीनें तलवार काढून शशिकेतूनें त्याचें मुंडकें कापून घेतलें व तें एका हातांत धरून निघाला. दोन तीन पावलेंच तो गेला असेल, "काव काव!" करीत दोन तीन कावळे त्याच्या डोक्यावर उडत आले. शशिकेतूनें कलियुगी भीमाचें मुंडकें हातांतलें सोडलें व आपल्या तोंडावर दोन्ही हात ठेवले. त्यानें हात उचलून पाहिलें तेव्हां त्याला तेथें ते कावळे दिसले नाहींत कीं तें कलियुगी भीमाचें मुंडकें दिसलें नाहीं.

तो क्षणभर किंकर्तव्यविमूढ स्थितींत उभा राहाला व पुन्हां कलियुगी भीमाच्या घरीं गेला आणि जें घडलें तें त्यानें त्याच्या मुलीला सांगितलें.

ती स्मित करून म्हणाली–"तुम्ही एवढे पराक्रमी आहां आणि त्या कावळ्यांना भ्यालांत! माझ्या सल्ल्याप्रमाणें वागलां असतात तर तुम्हांला यश आलें असतें. या खेपेस कलियुगी भीमाचें मुंडकें जमिनीवर ठेवल्याशिवाय माझ्याकडे घेऊन या!"

शशिकेतु पुन्हां झाडाजवळ जाऊन पाहातो तों, कलियुगी भीम जणुं कांहीं कांहींच झालें नाहीं असा झाडाखालीं पहिल्यासारखाच घोरत पडला होता. शशिकेतूनें त्याला जागें केलें, त्याला चीत मारून त्याचें डोकें कापून घेतलें आणि सरळ त्याच्या घरीं गेला.

त्याच्या हातांत कलियुगी भीमाचें मुंडकें पाहून ती मुलगी म्हणाली–"जा आतां राजकन्येकडे आणि दाखवा हें मुंडकें. सर्वांसमक्ष हें कलियुगी भीमाचेंच मुंडकें आहे हें कबूल करायला लावा! ती तें मागेल. पण तुम्ही तें तिला देऊं नका. लगेच तें जाळून टाका. त्यानंतर राजकन्येशीं विवाह करण्यास कोणतेंहि विघ्न येणार नाहीं. एवढेंच नव्हें तर

कित्येक राजकुमारांचा अकालमृत्यु त्यामुळें वांचेल."

"बरें, मी येतों. सर्व काम आटोपून मी येथेंच परत येईन. तूं येथेंच राहाशील ना तोंपर्यंत?" त्यानें तिला विचारलें.

होकारार्थी डोकें हलवून ती घरांत निघून गेली.

शशिकेतु कलियुगी भीमाचें मुंडकें घेऊन राजधानींत पोंचला तों पर्यंत रात्र पडली होती. थंडीचे दिवस होते. पाहारेकरी शेकोट्या पेटवून शेकत बसले होते.

शशिकेतूनें राजवाड्याच्या सिंहद्वारावर पोंचतांच राजकुमारीकडे आल्याची वर्दी करविली. ती आली "हें पहा, कलियुगी भीमाचें मुंडकें. नीट पाहून घे त्याचेंच आहे ना?" त्यानें विचारलें.

राजकुमारी मुंडकें पाहून म्हणाली–"होय त्याचेंच आहे! तूं माझी अट कबूल केलीस. आतां तें मला देऊन टाक!" राजकुमारी म्हणाली.

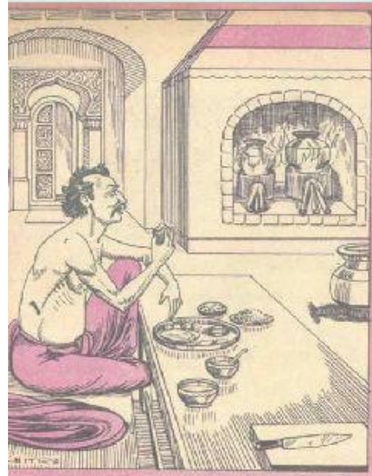
"हें मुंडकें तुला देण्याची अट नव्हती." असें सांगून शशिकेतू बाहेर निघून गेला.

"तें मला दे. मी किल्ल्याच्या फाटका समोर तें टांगून ठेवणार आहें. तूं तें

घेऊन काय करणार आहेस?" असें म्हणत राजकुमारी त्याच्या पाठोपाठ जाऊं लागली.

शशिकेतु सरळ, पाहरेकरी शेकोटीजवळ बसले होते तेथें आला. तो कलियुगी भीमाच्या डोक्याचे तलवारीनें तुकडे करून विस्तवांत टाकूं लागला. राजकुमारी मोठ्यानें ओरडली. ती त्याच्या हातांतलें तें मुंडकें घेण्यासाठीं ओढाताण करूं लागली. त्यानें मुंडकें डाव्या हातांत घट्ट धरलें आणि उजव्या हातांतल्या तलवारीनें राजकुमारीला ठार केलें. नंतर त्यानें कलियुगी भीमाच्या

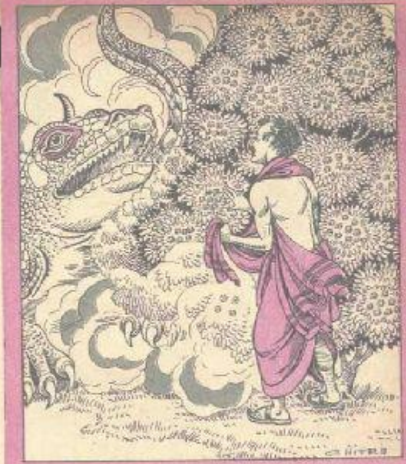
घरीं जाण्यासाठीं निघाला. त्याच वेळीं आकाश ढगाळलें व सोसाट्याचा वारा सुरू झाला आणि त्याच्या पाठोपाठ पाऊस पडूं लागला. घनदाट काळोख पण पडला.

मोठ्या गाडीरस्त्यानें घरीं पोंचायला वेळ लागेल म्हणून तो पाऊल वाटेनें निघाला आणि काळोखांत वाट चुकला. पुष्कळ अंतर चालत गेला तरी त्याला गांव सांपडलें नाहीं. सर्व अंग ओलेंचिंब झालें होतें. निर्जन प्रदेश, वाट विचारावी तर कोणाला?

तशा परिस्थितींतहि त्याला दूर एका जागीं दिव्याचा उजेड दिसला. दिव्याच्या रोखानें चालत चालत तो एका राजवाड्यांत येऊन पोंचला. त्या निर्जन प्रदेशांत इतका मोठा राजवाडा असेल या गोष्टीची स्वप्नांत देखील त्याला कल्पना नव्हती. आंत प्रवेश करण्याचा विचार त्याच्या मनांत आला. पण पाहारेकरी अडवतील ही भीति वाटली. फाटकाजवळ कोणी पाहारेकरी नव्हता. शेतकरी आंत राजवाड्याजवळ गेला. तेथें-देखील त्याला कोणी दिसलें नाहीं. "कोण आहे हो आंत?" त्यानें मोठ्यानें ओरडून विचारलें? पण उत्तर नाहीं. राजवाड्यांतलीं सर्व दारें खिडक्या उघड्या होत्या. कोणत्याहि खोलींत त्याला कोणी दिसलें नाहीं. सर्व राजवाडा इतका स्वच्छ होता कीं आतांच कोणी केर काढून ठेवल्यासारखें आणि तेथें राहात असल्यासारखें वाटे.

वाड्यांत एका खोलींतून जांत असतां त्याला एका बाजूनें पक्वान्नांचा सुवास आला. तिकडे जाऊन पाहिलें तर एका मोठ्या दालनांत ताजीं पक्वान्नें भरून ठेवलेलीं होतीं. शेतकऱ्याला भूक लागली होती. म्हणून त्यानें मागचा पुढचा विचार केल्याशिवाय त्याला खाववलें तेवढें खाऊन घेतलें.

सैपाकघरांतल्या चुलींत अद्याप चांगला विस्तव होता. त्यानें आपले भिजलेले कपडे काढून शेकाशीं थोडा वेळ ते वाळवले आणि झोंपायच्या खोलींत पलंगावर स्वच्छ बिछाने घातलें होते त्यांवर जाऊन झोंपला. उजाडतांच उठला. इकडे तिकडे पाहिलें कोणी भेटेल म्हणून. पण त्याला चिट-पाखरूंदेखील दिसलें नाहीं. कोणी दिसलें नाहीं तेव्हां तो तेथून निघाला. वाड्यांतून तो बाहेर पाऊल टाकणार एवढ्यांत एका बाजूला बागेंत मोगरीचा वेल दिसला. सुंदर कळ्या लागल्या होत्या.

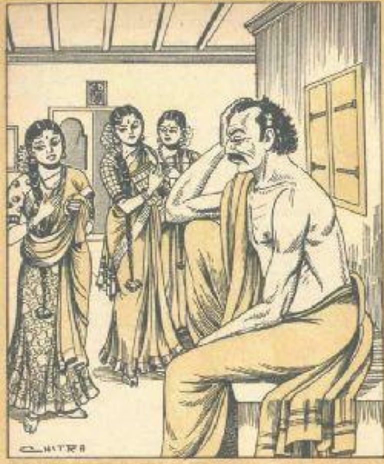
शेतकऱ्याला फार आनंद झाला. त्यानें मोठीशी कळी तोडून घेतली. कांहीं तरी सरकत येत असल्याचा भास झाला त्याला. एक मोठी पाल सरकत पुढें आली. तिचे डोळे लाललाल होते. ती मनुष्यांच्या भाषेंत बोलूं लागली. म्हणाली—"दुष्ट कुठला माझ्या घरांत शिरलास. माझ्या घरचें अन्न खाल्लेंस, माझ्या पलंगावर झोंपलास आणि जातेवेळीं माझी परवानगी घेतल्याशिवाय मोगरीच्या कळ्या तोडूं लागला आहेस?"

शेतकरी घाबरून थर थर कांपूं लागला. दोन पावलें मागें सरकून म्हणाला—"चूक झाली माझी! मी ज्या कळ्या तोडल्या आहेत त्यांची जी किंमत मागशील ती द्यायला मी तयार आहें."

"फुकटच्या गप्पा नको मारूस! तुला मुली आहेत ना?" पाल म्हणाली.

"तीन मुली आहेत. मी तिसऱ्या मुली करितां हीं फुलें तोडीत आहें." शेतकरी म्हणाला.

"बरें तर मी तुला एका आठवड्याचा अवधी देतें. पुढल्या आठवड्यांत याच वेळीं तूं आपल्या एका मुलीला तरी आणून पोंचती कर किंवा स्वतःचा जीव येऊन दे. समजलें?" एवढें सांगून पाल पुढें म्हणाली.

"जीं फुलें तूं तोडली आहेस तीं तूंच ठेवून घे. तुझी मुलगी येऊन या मोगरीच्या कळ्या तोडील तेव्हां मी निघून जाईन. ती समजूतदार शाहणी असेल तर मी सांगेन तशी वागेल. नंतर जें होईल तें कळेलच."

एवढें सांगून पाल कोठें तरी निघून गेली. शेतकरी आपल्या चुकीबद्दल तिची माफीदेखील मागूं शकला नाहीं. या पालीच्या इच्छेप्रमाणें कोणत्या मुलीचा बळी द्यायचा? कोणती मुलगी याला तयार होईल? आणि जर एकीनें कबूल केलेंच तर तिची काय गत होईल, देवच जाणें!

असा विचार करीत शेतकरी आपल्या घरी निघून गेला.

तिघां बहिणांना जें कांही मागितलें होतें तें प्रत्येकीला मिळालें. परंतु मल्लिकेसाठीं त्याच्यावर जो प्रसंग ओढवला होता त्याचा उल्लेख करून तो म्हणाला—"त्या भयंकर पालीच्या घरांत जायला तुमच्यापैकीं कोण तयार आहे?"

"बाप रे बाप! या पालीला पाहतांच माझे डोळे पांढरे होतील." मोठी म्हणाली.

"हें सर्व त्या मल्लिकेच्या हट्टामुळेंच भोगावें लागत आहे. हिनें या वेळीं मोगरीच्या फुलांचा हट्ट कां धरावा, मी म्हणतें!" दुसरी म्हणाली.

"होय ही चूक माझीच! मीच जाईन त्या पालीकडे!" मल्लिका कांपऱ्या आवाजांत म्हणाली.

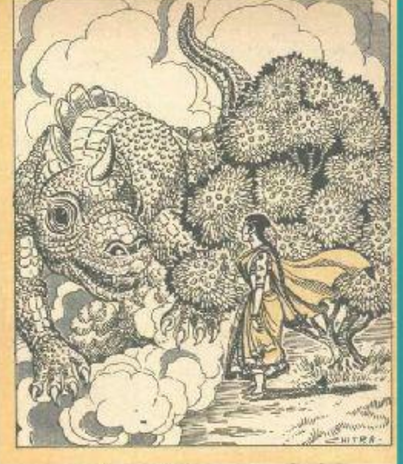
ठीक एका आठवड्यांनंतर मल्लिकेला-बरोबर घेऊन शेतकरी त्या वाड्याकडे निघाला. पहिल्यासारख्याच दारें खिडक्या उघड्या होत्या. मल्लिका सरळ मोगरीच्या वेलाजवळ गेली व तिनें एक कळी तोडली.

लगेच ती पाल प्रगट झाली. तिला-पाहून, त्यांत तिचे लालेलाल डोळे, खपल्या पडलेली त्वचा व घाणेरडें लाल तोंड पाहून तिला तिचा किळस आला व तिच्या अंगावर शहारे उभे राहाले.

"तुझें नांव काय?" त्या पालीनें गोड आवाजांत विचारलें व पुढें म्हणाली—"मल्लिके! तुला येथें कसलाच त्रास होणार नाहीं. तूं जर शाहण्यासारखी वागलीस तर तुला येथें सुखच मिळेल. तुला कोणतीहि उणीव भासणार नाहीं. तुला वाटेल त्या खोलींत राहा. तुला माझ्याशीं जेव्हां जेव्हां बोलावेंसें वाटेल तेव्हां या मोगरीची एक कळी तोड, मी प्रगट होईन." म्हणत पाल झुडपांत निघून गेली.

शेतकरी आपल्या मुलीबरोबर त्या वाड्यांत तीन दिवस राहाला. त्यांना वाड्यांत त्या तीन दिवसांत कोणी दिसलें नाहीं. परंतु तिन्ही वेळ सैंपाक होई व कोणत्याहि गोष्टीची उणीव भासली नाहीं.

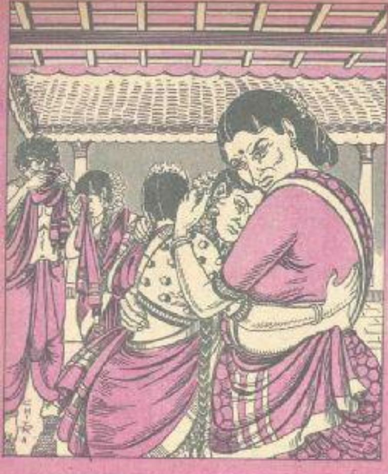
"आतां तुम्ही घरीं निघून जा. आई व बहिणी तुमची वाट पहात असतील." मल्लिका आपल्या वडिलांना म्हणाली. शेतकऱ्यानें पण विचार केला कीं तेथें फार दिवस राहाणें बरोबर नाहीं. तो घरीं निघून गेला आणि आपल्या शेतीच्या कामाला लागला.

मल्लिका आपल्या वडिलांना फाटकापर्यंत पोंचवायला गेली होती. परत येते वेळीं तिनें एक कळी तोडली. लगेच ती भयंकर पाल प्रगट झाली.

त्या पालीला पाहून मल्लिकेला तिची दया आली. तिला वाटलें कीं तिला कसला तरी कष्ट असावा. तो कष्ट आपल्याला दूर करतां आला तर आपण करावा असें तिला वाटलें.

ती त्या पालीला म्हणाली—"तुम्ही मला व माझ्या बाबांना इतकें प्रेमानें वागवलें त्या बद्दल मी आपली फार फार आभारी

आहें. मी त्यांना घरीं पाठवून दिलें आहे. मी आतां तुम्ही सांगाल तें खुशीनें करण्याचा यथाशक्ति यत्न करीन."

"मल्लिके! तूं हें सर्व मनापासून का बोलत आहेस? तूं किती नाजुक व सुंदर आहेस, माझा विद्रूपपणा पाहून तुला माझी घृणा नाहीं का वाटली? आश्चर्यच आहे. तूं किती उदार व दयाळू आहेस?" पाल म्हणाली. तिचे डबडबलेले डोळे पाहून मल्लिकेच्या हृदयाला पाझर फुटला.

"तुम्हांला पाहून मला मुळींच घृणा वाटली नाहीं. मी तुमच्याबरोबर अगदीं आपुलकीनें वागेन. काय वाटेल तें झालें तरी मी तुम्हांला सोडून जाणार नाहीं." मल्लिका म्हणाली.

"हें पहा मल्लिके! माझ्या आशेचा तंतू काय तो तूंच आहेस. पुढल्या आमावास्येच्या नंतरच्या प्रतिपदेला मी तुला आपल्या घरीं जायची परवानगी देतें. तूं तेथें तीन दिवस रहा व चवथ्या दिवशीं परत ये. मी हे तिन्ही दिवस तुझी वाट पहात राहीन. तूं आली नाहींस तर आगींत उडी घेऊन जीव देईन. मी तुझ्यावर विश्वास टेवून तुला स्वत: होऊन पाठवीत आहें. मला फसवूं नकोस!"

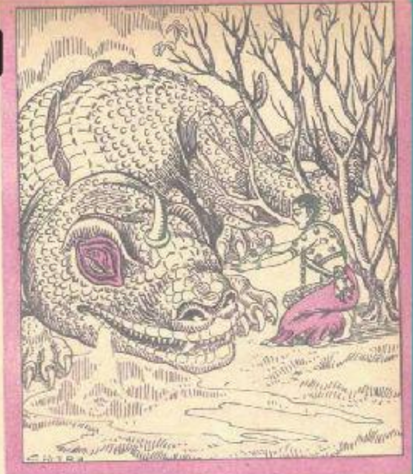
अमावास्या आली. प्रतिपदेला मल्लिका आपल्या घरीं गेली. तिला भेटून तिच्या वडिलांना व बहिणींना फार फार आनंद झाला. पुन्हां मल्लिकेची भेट होईल हें स्वप्नांत देखील त्यांना वाटलें नव्हतें. त्यांनीं त्या पालीविषयीं मल्लिकेला निरनिराळे प्रश्न विचारले. मल्लिका म्हणाली "ती पाल मुळींच दुष्ट किंवा क्रूर नाहीं. तिला पाहून दगडाच्या हृदयाला देखील पाझर फुटेल. या सर्वामागें काय गुपित आहे हें मात्र माहीत नाहीं."

मल्लिकेच्या तोंडीं पालीचें वर्णन ऐकून त्यांच्या मनांत पालीविषयीं जी भीति होती ती पार नाहींशी झाली. ते तीन दिवस तीन मिनटासारखे निघून गेले. त्या दिवशीं मल्लिका जाण्यासाठीं निघाली तेव्हां सर्वांनीं तिला तिसरी रात्र घरींच राहण्याचा आग्रह केला.

चवथ्या दिवशीं सकाळीं पण मल्लिकेला जातां आलें नाहीं. जेवल्याशिवाय त्यांनीं जाऊं दिलें नाहीं. मल्लिका जेवून खाऊन वाड्यांत पोंचली तोंपर्यंत संध्याकाळ झाली होती.

ती पोंचली तेव्हां तिला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं मोगरीचा वेल वाळूं लागला होता. ती लवकर वेलाजवळ गेली. एकच एक कळी उरली होती. तिनें ती कळी तोडली. पण पाल बाहेर आली नाहीं.

काय झालें कोणाला ठाऊक म्हणून चकित होऊन ती इकडे तिकडे पाहूं लागली तेव्हां दूर तिला कोणी तरी कण्हत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. त्या बाजूला ती धांवत गेली. अगदीं मरणावस्थेंत पडलेल्या पालीला पाहून ती म्हणाली— "मला उशीर झाला यायला माफ करा."

"मी तुझ्या साठींच मरत आहें. तुला भेटण्यासाठींच इतका वेळ जिवंत राहलें. पाहातेसच आहेस." पाल म्हणाली.

"मी आलें ना आतां. आतां मरण्याची काय गरज?" असें म्हणत मल्लिकेनें पालीला उचलून घेण्यासाठीं हात पुढें केला.

तिचा हात लागतांच पाल अदृश्य झाली व तिच्या जागीं एक तरुण युवक दिसला. तो कोणी तरी राजकुमार होता, हें त्याच्या रंगारूपावरून स्पष्ट दिसत होतें.

तो बदल पाहून मल्लिका थक्कच झाली. अवाक होऊन त्याच्याकडे पहात उभी राहाली.

"मल्लिके! मी शापग्रस्त झालों, त्याला एक कारण झालें. मी नेहमी सुखोपभोगांत, गुरफटलेला किंवा युद्धाच्या कामांत गुंतलेला असें. दया व औदार्य कसें असतें हें मला माहीत नव्हतें. कधीं मी दानधर्म केला नाहीं. फाटके कपडे घातलेल्या गरीब दरिद्र लोकांना पाहून दया वाटण्याऐवजीं मला त्यांची घृणा वाटे. एके दिवशीं मी एका भिकाऱ्यावर ओरडलों व लगेच एक घाणेरडी पाल झालों. अशा तऱ्हेनें मी शापग्रस्त होतों. म्हणून माझें घर म्हणजे येणाऱ्या जाणाऱ्यांना धर्मशाळेसारखें झालें होतें. पण मी एका झाडाच्या बुंध्यांत राहूं लागलों. माझ्या प्रेमाचें प्रतीक म्हणून मोगरीचा एक वेल वाड्यासमोर उगवला. त्या वेलाला लागलेली पहिली कळी त्या तरुणीच्या हातांत जाईल तिनें मला घृणा केल्याशिवाय हात लावला तर मला शापमुक्ति मिळेल. तसें झालें नाहींतर मी त्याच रूपांत मरणार असें मला वाटलें. त्याच प्रमाणें त्या स्त्रीनें मला प्रेमानें वागवलें नाहीं तर तिला देखील खात्रीनें मरण येईल असें देखील मला वाटलें." राजकुमार मल्लिकेला म्हणाला!

दोघे त्या मोगरीच्या वेलाजवळ गेलीं तेव्हां तो वेल पुन्हां हिरवागार झालेला दिसला. त्याला पुष्कळ कळ्या लागल्या होत्या. लगेच राजवाड्यांत दास दासी दिसूं लागल्या व सर्व महाल गजबजून गेला. मल्लिकेशीं राजकुमाराचें थाटामाटानें लग्न झालें. तिचे आई वडील व बहिणी सर्व लग्नाला हजर होते व सर्व त्या वाड्यांतच राहूं लागले.

खरा वारस

काश्मीर देशाचा राजा प्रवर्धन याला मुलगा नव्हता. पद्मनी नांवाची एक मुलगी मात्र होती. म्हणून बापाची माया मुलीवर फार होती. परंतु मुलीला जसें वळण लागायला पाहिजे होतें, लागलें नाहीं.

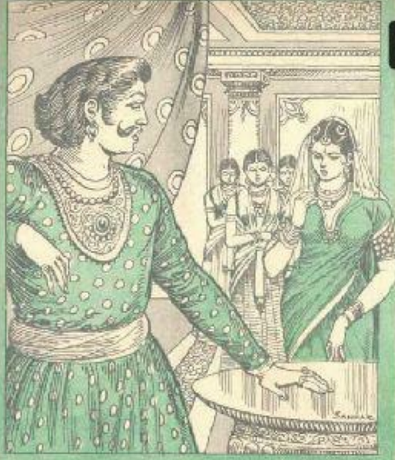
एकदां प्रवर्धन राजाला यवनांशीं युद्ध करायला जावें लागलें. त्यानें पद्मनीच्या मैत्रिणींना तिची काळजी घ्यायला ताकीद करून ठेवली.

वडील निघून गेल्यावर राजकन्येला सर्व जग मोकळें वाटलें. ती दररोज राजोद्याना-लगतच्या नदींत जलक्रीडेला जाऊं लागली.

कांहीं दिवसांनीं राजकन्येला राजवाड्या-पासून थोड्या अंतरावर असलेल्या पुष्करिणींत जलक्रीडेला जावेंसें वाटलें. ती पुष्करणी गंधर्वांची होती व तेथें विहार करायला ते येत. तेथें कोणी स्नानाला जात नाहीं हें पद्मनीला माहीत होतें. तरी तिथेंच जलक्रीडा करावी असा तिच्या मनानें हट्ट धरला. ती आपल्या मैत्रिणींना बरोबर घेऊन पुष्करि-णीच्या काठीं फिरायला म्हणून गेली. नंतर मैत्रिणींच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून ती पुष्करिणींत उतरली व पोहोत पोहोत मधोमध पोंचली.

"चला आपण देखील आंत जाऊं व राजकन्येला बाहेर ओढून घेऊन येऊं." असें ठरवून तिच्या मैत्रिणीपण पाण्यांत उतरल्या. फक्त चार हातच त्या पुढें गेल्या असतील, राजकन्या एकदां मोठ्यानें ओरडली व पाण्यांत बुडली. मैत्रिणी भिऊन काठावर आल्या व बराच वेळ वाट पहात राहिल्या. दुसऱ्या दिवशीं ओल्या

श्री दा. मो. शेटे

कपड्यानिशी ती घरीं परत आली. तिच्या मैत्रिणींनी तिला पुष्कळ विचारलें परंतु तिनें कशी ती बुडाली व कशी इतक्या वेळानें जिवंत परत आली हें त्यांना सांगितलें नाहीं.

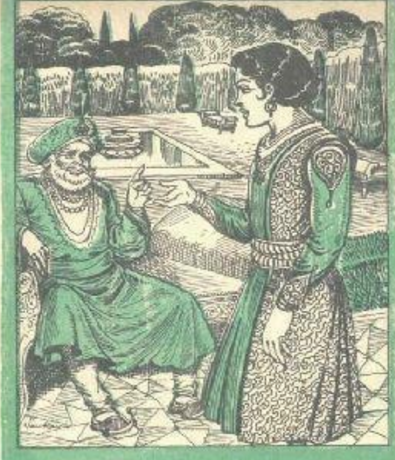
त्यानंतर सहा महिन्यांनीं प्रवर्धन महाराज परत आले. त्यावेळीं पद्मनीला सहावा महिना लागला होता. वडिलांना आश्चर्य वाटलें व ते कुळाला कलंक लावल्याबद्दल मुलीला फार रागावले.

पद्मनीनें मान खालीं करून निमूटपणें सर्व ऐकलें व घडलेली गोष्ट वडिलांना सांगितली. मैत्रिणींच्या सांगण्याविरुद्ध ती पुष्करिणींत विहार करायला गेली असतां तिला पुष्करिणीतल्या तळाशीं गंधर्व आपल्या वाड्यांत ओढून घेऊन गेलें व तिच्यावर तो प्रसंग आला. दुसऱ्या दिवशीं सुटका मिळाल्यावर ती घरीं आली.

मुलीचें पाऊल स्वच्छेनें वांकडें पडलें नाहीं, हें जेव्हां राजाला कळलें तेव्हां त्यानें तिला माफ केलें. यथा वेळीं पद्मनीला एक मुलगा झाला. प्रवर्धन त्या मुलाला बापा-सारखा पण होता. त्याचें नांव प्रगल्भ असें ठेवण्यांत आलें.

प्रगल्भाच्या शिक्षणाची राजानें उत्तम व्यवस्था केली. तो सोळा वर्षांचा झाला तेव्हां त्याचें शिक्षण पुरें झालें. एकदां प्रवर्धन आपल्या नातवाबरोबर उपवनांत फिरायला गेला असतां दमून गेल्यामुळें संगमरमरी शिळेवर विश्रांतीसाठीं थोडा बसला.

तेव्हां प्रगल्भ त्याला म्हणाला—"आजोबा! मी पुष्कळ दिवसांपासून पहात आहें, वार्धक्यामुळें तुम्हांला राज्य एक ओझें वाटूं लागलें आहे. माझा राज्याभिषेक करून देऊन तुम्ही विश्रांती घ्यावी.

प्रवर्धनला तो नातवाचा पोरकटपणा वाटला. म्हणाला—"इतकी घाई कसली रे झाली आहे तुला? माझ्यानंतर तुलाच गादी मिळणार आहे."

पुन्हां एकदां असेंच झालें. राजोद्यानांत बराच वेळ फिरत राहाल्यावर महाराज दमले व ते एका चबूतऱ्यावर बसले. प्रगल्भ थोडा उर्मट शब्दांतच म्हणाला—"तुम्हाला चालवतदेखील नाहीं व माझा राज्याभिषेक करून देऊन स्वस्थ बसण्याची इच्छादेखील तुमच्या मनांत येत नाहीं."

"तुझ्या डोक्यांत हें सर्व कोण घालीत आहे, कळत नाहीं मला! पण ते तुझे हितैषी नाहींत, एवढें खास. माझ्यानंतर तूंच या गादीला वारस आहेस बाळा!" प्रवर्धन म्हणाला.

"तुम्ही स्वखुशीनें मला आतांच गादीवर बसविलें नाहींत तर मलाच ही गादी बळकवावी लागेल." असें ताबातावानें सांगून प्रगल्भ तेथून निघून गेला आणि घरीं जाऊन आपल्या आईला म्हणाला—"आई! मी निघालों!" आईनें कोठें व कां म्हणून त्याला विचारलें तेव्हां तो म्हणाला—"आजोबा माझा राज्याभिषेक करून द्यायला तयार नाहींत, म्हणून मी या घरांत राहायला तयार नाहीं." आईलादेखील मुलाचा तो पोरकटपणाच वाटला.

परंतु प्रगल्भ खरोखरच निघून गेला. तो दोनतीन दिवसांनीं सुपर्ण नांवाच्या राजाकडे गेला व त्याच्या पदरीं नोकरी करण्यासाठीं आला असल्याचें सांगितलें.

"कोण तूं आणि तुला कोणतें काम येतें, सांगशील कीं नाहीं? आणि पगार काय घेणार?" सुपर्णनें प्रगल्भला विचारलें.

"मी कोणी असलों म्हणून काय झालें? सांगाल तें काम करायला मी तयार आहें.

पगाराविषयीं मी कधीं विचारणार नाहीं. एक वर्षभर काम करणार आहें. माझें काम आपणांस आवडलें तर आपल्याला वाटेल तें द्यावें किंवा मी मागेन तें द्यावें."

सुपर्ण त्याला कबूल झाला.

नातू दिसला नाहीं तेव्हां प्रवर्धनला, पुत्र अपत्य नसल्याबद्दल फार दुःख वाटूं लागलें. त्यानें राजधानी नजीकच्या एका शेतकऱ्याच्या चंपकवती नांवाच्या मुलीशीं लग्न करून घेतलें.

एक वर्ष लोटलें. प्रगल्भनें हळूहळू सुपर्णची मर्जी संपादन केली. तो सुपर्णाकडे आला व म्हणाला—"मी आपल्या पदरीं एक वर्षभर काम केलें आहें. माझें काम पसंत पडलें असेल तर माझी एक इच्छा पुरी करावी."

सुपर्णनें इच्छा प्रगट करायला सांगितलें.

"आपण प्रवर्धन महाराजांच्या राज्यावर स्वारी करावी." प्रगल्भ म्हणाला.

सुपर्णनें चकित होऊन विचारलें—"पण कां? ते तर आपले महाराज, चक्रवर्ती आहेत. मी त्यांचा एक मांडलिक आहें."

"मी तरी कोणी परका आहें असें वाटलें का तुम्हांला? मी त्यांचा वारस आहें. ते या युद्धांत हारले तर मीच चक्रवर्ती होईन. त्यांना जय मिळाला तर त्यांत माझेंच नुकसान होईल. दिलेलें वचन मोडूं नये." प्रगल्भ म्हणाला.

सुपर्ण वचन दिल्याप्रमाणें प्रगल्भची इच्छा पुरी करण्यासाठीं प्रवर्धनच्या राजधानीवर चालून गेला.

प्रवर्धनजवळ सैन्य एकत्र करण्यास सवड नव्हती. तरी युद्ध करून वीरगति मिळविणेंच त्याला श्रेयस्कर वाटलें.

चंपकवती त्यावेळीं गरोदर होती. तिला राजानें माहेरीं पाठविलें. तिला म्हणाला

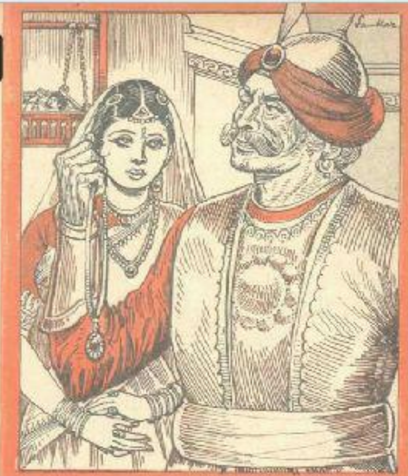
"कदाचित या युद्धांत मला जय मिळणार नाहीं व वीरगति मिळेल. तुला मुलगा होईल तोच माझा वारस होईल. त्याचें चिन्ह म्हणून मी तुला हा रत्नहार देतों. तो त्याच्या गळ्यांत घाला." असें सांगून राजानें आपल्या गळ्यातला हार काढून दिला.

चंपकवती माहेरीं निघून गेली.

त्या युद्धांत प्रवर्धनला वीरगति मिळाली. प्रगल्भ गादीवर बसला. राजवाड्यांत जे कोणी राजभक्त नोकर काम करीत होते, त्यांना प्रगल्भनें कामावरून काढून टाकलें आणि स्वतःच्या विश्वासांतल्या लोकांना नेमलें. त्याच्या अत्याचारांमुळें प्रजेंत असंतोष वाढत गेला.

यथा वेळीं चंपकवतीला मुलगा झाला. तोच गादीला खरा वारस होता म्हणून चंपकवतीच्या वडिलांनीं प्रगल्भच्या राजधानीपासून त्याला दूर ठेवण्याचें ठरविलें आणि एका गांवीं एका विश्वासपात्र माणसाच्या घरीं त्याला नेऊन ठेवलें.

प्रगल्भला त्याच्या आजोबांनीं दुसरें लग्न केलें असल्याचें मुळींच माहीत नव्हतें. राजाची बायको राज्यांतच जिवंत आहे हें देखील त्याला माहीत नव्हतें. त्यानें

आपल्या आजोबांचा वध करून बळजबरीनें जी गादी बळकावली होती त्या गादीला एक दुसरा वारस आहे ही गोष्ट कधींच त्याच्या ध्यानीं मनीं आली नाहीं.

सोळा वर्षें लोटलीं. चंपकवतीचा मुलगा लहानाचा मोठा झाला. त्याचें नांव प्रद्योत असें ठेवण्यांत आलें. तो शेतकऱ्याच्या, म्हणजे आपल्या आजोळीं परत आला.

प्रद्योतला हें कळून चुकलें होतें की प्रगल्भ एक प्रजापीडक राजा आहे. प्रजेच्या मनांत त्याच्याविरुद्ध असंतोष आहे. त्याला गादीवरून काढून टाकण्याची प्रजेची इच्छा

आहे. प्रद्योतनें विचार केला कीं थोड्या प्रयत्नानें तें साध्य होईल.

प्रगल्भ दररोज कोणाला तरी दूत म्हणून एकेका घरीं पाठवूं लागला. कोणी आला कीं त्याला रात्रभर ठेवून घेऊन एक गोष्ट सांगायला सांगे. ती गोष्ट त्याला आवडली नाहीं तर त्याचा शिरच्छेद करून टाकी. अशा तऱ्हेनें कित्येक नागरिकांचा शिरच्छेद झाला.

प्रद्योत आल्यानंतर त्याच्या आजोळच्या घरीं एक दिवशीं राजदूत आला. म्हणाला– "तुमच्या घरून कोणीतरी येऊन आज राजाला गोष्ट सांगावी अशी राजाज्ञा आहे."

शेतकरी घाबरला. आतां आपण शेवटचा निरोप घेऊनच जावें. कारण आपल्याला राजाला आवडेल अशी गोष्ट सांगणेंच अशक्य, असें त्याला वाटलें.

"कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं, आजोबा! मी आहे ना त्या दुष्टाला गोष्ट सांगायला." प्रद्योत म्हणाला.

"तूं त्या दुष्ट राजाकडे जाणार? नको नको!" चंपकवती म्हणाली.

"मी आहें आज उद्यांचा पाहुणा. मीच जातों, बाळ!" शेतकरी म्हणाला.

"तुम्हांला काय वाटलें कीं तो दुष्ट इतका सहज मला ठार करूं शकेल? मुळींच भिऊं नका." असें सांगून प्रद्योत राजवाड्याकडे निघाला. तो पोंचला तेव्हां राजवाड्यांत सर्व जेवायला बसले होते. प्रद्योत पंगतींत एका जागीं जाऊन बसला. वाढप्यांनीं चकित होऊन त्या अपरिचित व्यक्तीला पाहून विचारलें–"कोण रे तूं?"

"मी राजाचा अतिथि आहें." प्रद्योत म्हणाला.

पंगतींत बसलेले लोक चकित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागले. राजाला गोष्ट सांगण्यासाठीं त्या पूर्वी राजाचा कोणी नातेवाइक कधींच आला नाहीं. तळहातावर आपला जीव घेऊनच जणुंकांहीं त्यांना यावें लागे, कारण उजाडण्यापूर्वी त्यांना या जगाचा निरोप घ्यावा लागे.

वाढप्यांनीं त्याला कांहीं बोलल्याशिवाय वाढलें. प्रद्योतनें पोटभर जेवून घेतलें. व म्हणाला–"आतां मला राजाकडे घेऊन चला."

नोकर त्याला राजाच्या शयनगृहांत घेऊन गेले. प्रगल्भ पलंगावर भिंतीकडे तोंड करून पडून होता.

"आज रात्रीं आपल्याला गोष्ट सांगायला आलों आहें." प्रद्योत म्हणाला.

"तरमग सुरू कर!" प्रगल्भ त्याच्याकडे पाहाल्याशिवाय म्हणाला.

प्रद्योतनें, त्यानें परदेशांत ऐकलेल्या अनेक गोष्टी रात्रभर सांगितल्या. उजाडल्यावर प्रगल्भ अंथरुणावर पडल्या पडल्या तोंड फिरवून म्हणाला–"तुला छान गोष्टी सांगतां येतात!"

"तूं ऐकल्या असशील तर ना? कारण तूं तर रात्रभर घोरत पडला होतास" प्रद्योत म्हणाला. प्रगल्भ प्रद्योतचा तो उर्मटपणा ऐकून रागावला आणि म्हणाला–

"आपली बडबड बंद कर. मी मुळींच झोंपलों नव्हतों. माझा डोळादेखील लागला नव्हता."

"तसें असेल तर तूं नागपुत्र असला पाहिजेस!" प्रद्योत म्हणाला. तें ऐकून प्रगल्भचा हात तलवारीला गेला.

"एवढी घाई नको दाखवूस. तलवार माझ्या हातांत पण आहे. राग मानण्याचें मुळींच कारण नाहीं. तूं आपल्या आईला जाऊन विचारून ये कीं तुझा जन्म केव्हां व कसा झाला होता तो?" प्रद्योत शांतपणें म्हणाला.

प्रगल्भ उठून निघून गेला आणि परत येऊन प्रद्योतला म्हणाला—"तूं म्हणालास तें बरोबर आहे. माझे वडील कोणी मानव नाहीत."

"ठीक! तरमग मी तुला झोंप यायला एक उपाय सांगतो. येथून कांही अंतरावर गंधर्वांची एक पुष्करिणी आहे त्यांत कांही वेळ पोहोत रहा त्यानंतर तुला गार झोंप येऊं लागेल." प्रद्योत म्हणाला.

त्याच दिवशीं प्रद्योत आपल्या मित्र मंडळींबरोबर स्नानाला गेला. सर्वांनी त्याला पाण्यांत बुडत असलेला पाहिलें. त्यानंतर तो बराच वेळ वर आला नाहीं. काळोख पडावयाची वेळ झाली. सर्व तो वर येईल म्हणून वाट पहात राहाले. पण तो आला नाहीं तेव्हां सर्व निराश होऊन घरीं परत निघाले.

राजा अदृश्य झाल्याचें प्रजेला कळलें. राज्यांत शोककळा पसरण्याऐवजी सर्वत्र मुक्तिपर्वासारखा आनंदीआनंद पसरला. चारपांच दिवसांनीं प्रगल्भाची उत्तरक्रिया पण करण्यांत आली.

गादीला वारस कोण या गोष्टीच्या चर्चेसाठीं तेराव्या दिवशीं सभा करण्यांत आली. त्या सभेला प्रद्योत हजर होता. तो म्हणाला—"मी प्रवर्धन महाराजांचा एकुलता एक मुलगा आहे. हा पहा माझा रत्नहार!"

सर्वांनी तो हार ओळखला. प्रद्योतचा राज्यारोहण समारंभ थाटामाटानें पार पडला. शेतकरी, नातवाचा राज्याभिषेक पाहायला हजर होता.

प्रद्योतच्या राज्यांत सर्वत्र सुबत्ता नांदू लागली व प्रजा सुखी झाली.

भुतांचें राज्य

प्राचीन काळीं महा कोशल देशांत असा कांही काळ होता कीं प्रत्येक घरीं एक तरी भूत किंवा पिशाच असे. लोक अशिक्षित होते व अंधविश्वास त्यांच्या मनांत इतका दृढबद्ध होऊन गेला होता कीं ते त्या भुतांना गृहदेवता मानीत व त्यांना प्रसन्न करण्यासाठीं बळी देत.

अपर्ण नांवाच्या एका क्षत्रियाच्या घरीं एक भूत होतें. तें घोड्यांचे दाणापाणी करी. त्या भुताला एक घोडा फार आवडे. म्हणून तें त्या घोड्याचें दाणापाणी जास्त मन लावून व काळजीपूर्वक करी.

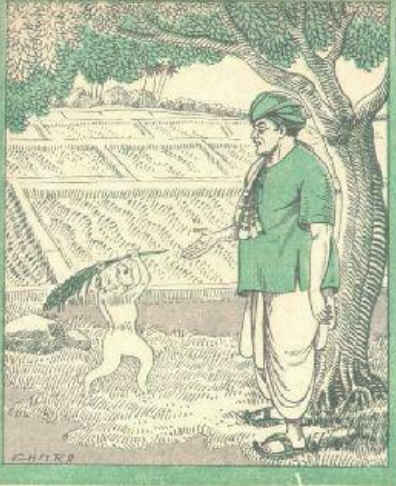
अपर्ण एकदां एका नोकराला बोलावून म्हणाला—"तूं एकाच घोड्याची चांगली सेवा करतोस व इतरांकडे दुर्लक्ष करतोस, हें बरोबर नाहीं.".

"मी नाहीं धनी! तें गृहदेवतेचें काम आहे." नोकर म्हणाला.

अपर्णाचें तेवढ्यानें समाधान झालें नाहीं! तो स्वतः तबेल्यांत घोडे पहायला गेला. त्या घोड्यासमोर त्याला चारा थोडा जास्त घातलेला दिसला. इतक्यांत त्याच्या मानेला त्या भुतानें एक अर्धचंद्र दिला. तो खालीं पडला व त्याला लागलें.

तेव्हांपासून सर्व घोड्यांचें दाना पाणी तें भूतच करूं लागलें. अपर्ण रोज जाऊन त्या भुताला पाली खायला घालूं लागला. दसरा आला. अपर्णानें आनंदानें दसरा साजरा केला. त्यानें आपल्या नोकरचाकरांना जेवण दिलें व नवे कपडे दिले. भुताला पण जेवण व रेशमी वस्त्रं दिलीं.

अपर्णा आपल्या नोकरांचाकरांबरोबर शिकारीला गेला होता. तो पावसामुळें एका जागीं अडकला. घोडे घरीं परत आले तेव्हां सर्व ओले चिंब भिजून गेले होते. अपर्णानें घरासमोर घोडे सोडले व स्वतः कपडे बदलले. भूत येऊन घोड्यांना पुसून काढील व त्यांना तबेल्यांत घेऊन जाऊन त्यांच्यासमोर चारा टाकील असें त्याला वाटत होतें. परंतु घोडे बाहेरच उभे होते. थंडीनें ते काकडत होते व त्यांचें हिणहिणणें ऐकूं येत होतें. त्यानें खिडकीतून बाहेर पाहिलें, भूत रेशमी कपडे घालून पावसाची गंमत पहात होतें.

"घोडे बाहेर पावसांत कुडकुडत आहेत. ठोंब्यासारखा उभा राहून काय पहात आहेस!" तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला.

"पाऊस थांबू दे! मी घेईन त्यांचा समाचार! माझे रेशमी कपडे पावसांत भिजणार नाहींत का!" भूत म्हणालें. असा होता तो गृहदेवता.

एका घरीं दोघे भाऊ होते. त्यांनीं आपली वडिलोपार्जित जमीन अर्धी अर्धी वांटून घेतली व शेती करूं लागले. परंतु एका भावाच्या शेतांत चांगलें पीक येई व दुसऱ्याच्या शेतांत बेताचें येई. दोघांचीं शेतें सारखीं वांटून घेतलेलीं होतीं. दोघांचीं शेतें सारखीच सुपीक होतीं.

कापणीची वेळ जवळ आली. मोठा भाऊ आपल्या शेतावर निघाला तेव्हां एक खुजा त्याला दिसला. तो आपल्या डोक्यावर भाताची एकच एक लोंब घेऊन जात होता पण डोक्यावर मोठें ओझें असल्यासारखा त्याला दम लागला होता.

"अरे खुजा! इतक्याशा एका काडीचें तुला एवढें ओझें वाटत आहे का रे?" मोठ्या भावानें थट्टेखातर विचारलें.

"कारण मी तुझ्यासाठीं घेऊन जात आहे ना? तूं स्वतःच उचलून घेऊन गेलास तर कळेल तुला तें किती ओझें आहे तें." असें म्हणत तो लगेच मागें फिरला व धाकट्या भावाच्या शेताकडे जाऊं लागला.

त्यानंतर मोठ्या भावाच्या शेतांत कमी पीक निघूं लागलें आणि धाकट्या भावाच्या शेतांत दुप्पट पीक निघूं लागलें. तो खुजा एक भूतच होता. तो मोठ्या भावाच्या शेतांत काम करी व पीक वाढविण्याच्या कामीं मदत करी. ही गोष्ट मोठ्या भावाला माहीत नव्हती. त्यानें त्याची थट्टा उडवून आपलेंच नुकसान करून घेतलें.

याहून जास्त विचित्र आणखी एक गोष्ट एका जागीं घडली. बाजू बाजूच्या दोन शेतांत दोन भुतें काम करीत असत. एका शेतांत उत्तम पीक येई व दुसऱ्या शेतांत फक्त गवत माजलेलें असे. त्याचें गुपित एकदां कळलें. एक भूत दुसऱ्या शेतांतलें धान्य चोरून आणी व दुसरें पहिल्याच्या शेतांतलें गवत चोरून आणी. अशा तऱ्हेनें चोरी करीत असतां दोघांनीं परस्परांना पकडलें.

"अरे, तूं आमच्या शेतांतलें धान्य चोरून नेतोस काय?" एका भुतानें विचारलें.

"आमच्या शेतांतलें गवत तूंच नाहीं का इतके दिवस चोरत होतास?" दुसऱ्यानें त्याला विचारलें.

या गोष्टीवर दोघांची परस्परांशी मारामारी झाली, व दोन्ही शेतांची नासाडी झाली.

अशा तऱ्हेनें भुतांमुळें कित्येकांना लाभ होई तर कित्येकांचें नुकसान होई. पण गौतमबुद्धांनीं कोशल देशांत पाऊल टाकतांच भुतांचा सुळसुळाट पार नाहींसा झाला.

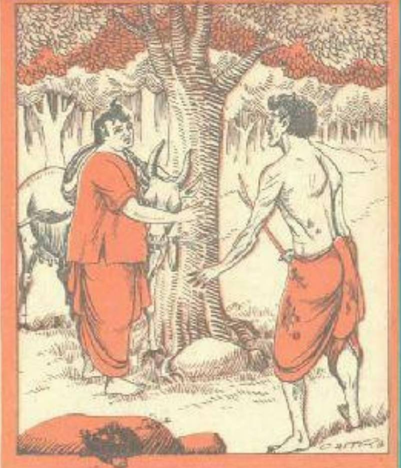
परोपकारी गोपाळ

एकदां गोपाळ परगांवीं जाण्यासाठीं निघाला. दुसऱ्यादिवशीं त्या गांवच्या कुळकर्ण्याशीं कांहीं काम होतें. कुळकर्ण्याचें नांव बासू कुळकर्णी असें होतें. गोपाळ उन्हें थोडीं कमी झाल्यावर निघाला. त्या गांवानजीक पोंचण्याच्या सुमारास एक काळी गाय उड्या मारीत गोपाळकडे धांवत आली. दोरी धरून एक मनुष्यपण बरोबर येत होता. तो गाईला थांबविण्याचा यत्न करीत होता, पण तें त्याला शक्य होत नव्हतें. काटे बोचल्यानें व ठेंच लागून त्याचें अंग जागोजागीं खरचटून रक्तबंबाळ झालें होतें. गोपाळकडे पाहून तो म्हणाला—"अहो, जरा गाईला थांबवतां का?"

गोपाळ गाईसमोर गेला व तिला पुचकारूं लागला. गाय जोरानें धांवत पळत येत होती तरी गोपाळचा आवाज ऐकून थांबली. गोपाळनें दोरी एका झाडाला बांधून ठेवली व त्या मनुष्याला विचारलें,—"काय झालें काय असें गाईला पळायला?"

"डोकें फिरलें आहे आणखी काय! म्हणून अशी पळत आहे. खंडीभर पैसे देऊन परवांच मी ती विकत घेऊन आलों. सुरवातीपासूनच तिचे असे थेर चालले आहेत." तो मनुष्य म्हणाला.

तो बडबडत म्हणाला—"माझी काठी कोठेंतरी पडली आहे. आज हिला असा जिवंत सोडणार नाहीं मी." असें सांगून एक झाडाची काठी तोडून घेऊन तो गाईला मारायला धांवला. पण गाय त्याला मारण्यासाठीं अशी उभी राहाली कीं त्याचें पाऊलच पुढें पडेना.

गोपाळनें त्याच्याकडे पाहिलें आणि त्या माणसाचा राग थोडा कमी झाला.

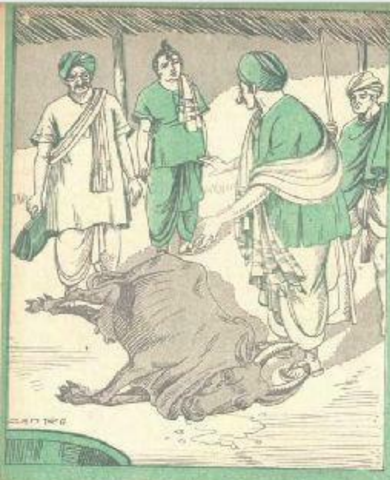
"फेंक ती काठी! यामुळेंच ती गाय बिथरली आहे. गाईला चुचकारून पुचकारून थंड करायचें असतें. मारहाण करून ती जास्तच बिथरेल. ही मारकी गाय दिसत नाहीं. नाहींतर मला कां नाहीं मारीत?" गोपाळनें विचारलें.

"तें सर्व मला माहीत आहे. पण आतां काय करूं म्हणतां मी? मला ओढून कितीदां जमिनीवर पाडलें. त्या डोंगराच्या वळणावर आमचें गांव आहे. मला चालवत नाहीं. या गाईला घेऊन जाणें मला शक्य नाहीं." असें म्हणत तो इकडे तिकडे पाहूं लागला.

"मदतच पाहिजे ना, मी आहे की. मी करतों मदत!" असें सांगून गोपाळनें गाईची दोरी हातांत घेतली आणि त्या मनुष्याच्या बरोबर निघाला. वाटेंत त्या मनुष्यानें विचारलें—"आपलें नांव काय? आपलें गांव कोठें आहे?"

गोपाळ आपल्या गांवाचें नांव सांगून म्हणाला—"उद्यां बासू कुळकर्ण्यांच्या घरीं थोडें काम आहे. तिकडे निघालों आहे." गोपाळ त्या माणसाच्या घरीं गेला. त्याच्या घरीं गाईला बांधून ठेवून तिच्यासमोर चारा टाकून काळोख पडण्याच्या सुमारास तो बासू कुळकर्ण्यांच्या घरीं पोंचला.

बासू कुळकर्णी कुशलवार्ता विचारून म्हणाला—"हें पहा गोपाळ! मी दोन वर्षांपूर्वी तुझ्या कडून जी गाय विकत घेतली होती. तिला एकाएकीं कांहींतरी आजार झाला आहे, हें हा मनुष्य आतांच सांगून गेला. सकाळपर्यंत चांगली होती. एवढ्या अवधींत काय झालें, कोणाला ठाऊक. एक पाऊल देखील टाकवत नाहीं तिला. चार जणांना तिला उचलून आणायला पाठविलें आहे."

तें ऐकून गोपाळला फार वाईट वाटलें. इतक्यांत वासू कुळकर्ण्याच्या लोकांनी गाईला आणून अंगणांत ठेवलें. पशुवैद्याकडे निरोप पाठविण्यांत आला. गाईला तपासून म्हणाला–"ही गाय तीन दिवसांपूर्वीच व्यायली असावीसें वाटतें. हिला आजार दुसरा कांहीं नाहीं. चांगलें खायला प्यायला मिळालें तर छान चालं लागेल."

वासू कुळकर्णी चकित होऊन म्हणाला–"दोन तीन दिवसांपूर्वी कशी काय व्यायली? आमच्या गाईला दोन तीन महिन्याचें वासरूं आहे." नंतर तो जवळ जाऊन गाईला पाहून म्हणाला,–"ही गाय आमची दिसत नाहीं." ती गोष्ट खरी वाटण्यासारखीच होती. कारण वासरूं गाईजवळ जात नव्हतें.

गोपाळला लगेच शंका आली. जी गाय त्यानें अडविली होती व त्या माणसाच्या घरीं घेऊन गेला होता ती गाय कदाचित वासू कुळकर्ण्याचीच असेल. तो मनुष्य म्हणाला पण होता कीं परवांच त्यानें ती विकत घेतली होती.

पण गोपाळला इतरांविषयीं अशा तऱ्हेनें शंका करण्याची सवय नव्हती. पुन्हां त्या मनुष्याच्या घरीं जाऊन जों पर्यंत त्याच्या स्वतःच्या मनांतला संशय दूर होत नाहीं तोंपर्यंत वासू कुळकर्ण्याला कांहीं सांगावयाचें नाहीं, असें त्यानें ठरविलें होतें.

वासू नोकराला बोलावून म्हणाला–"काय रे, ही गाय तर आपली दिसत नाहीं? आपली गाय कोठें गेली? गाय बदलली कशी?"

नोकराला कांहीं करावें लागलें नाहीं, थोड्या वेळानें वासूची गाय स्वतःच पळत आली व आपल्या वासराजवळ उभी राहून त्याला दूध पाजूं लागली. सर्वांना आनंद झाला. गोपाळला पण आनंद झाला.

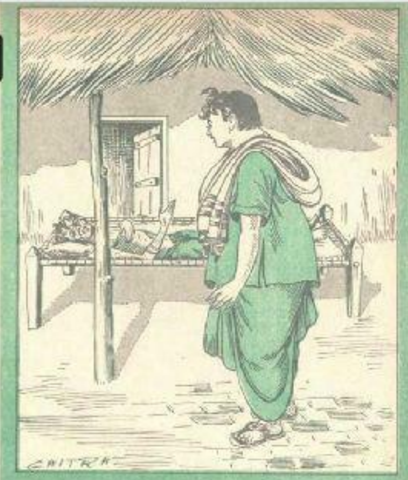
ती गोष्ट सर्वांना कळण्यासारखी होती. कोणी तरी आपली आजारी गाय वासूच्या गाईच्या बरोबर सोडली आणि त्याची नवीन व्यायलेली गाय धरून ओढू घेऊन गेला होता. "या आजारी गाईचा इलाज कसला करायचा? मरेल, मरूं दे!" वासू कुलकर्णी म्हणाला.

"चोराला शिक्षा द्या. बिचाऱ्या गाईची काय चूक? तिची चिकित्सा करा. चोर सांपडला तर आपल्याला आणखी एक गाय मिळेल." गोपाळ म्हणाला. तें ऐकून वासूचा राग शांत झाला.

गोपाळ त्या डोंगराजवळच्या वळणावरच्या गांवीं गेला. तेथें त्यानें गाईची चोरी करणाऱ्या चोराला पाहिलें. तो मनुष्य जखमांना मलम लावून खाटेवर कण्हत पडून होता. कारण त्या गाईनें त्याला आजच सकाळीं पळून जातेवेळीं खूप मारलें. म्हणून त्याला आणखी जास्त लागलें होतें.

"ती गाय नव्हती, तिच्या रूपानें यमराज आला होता." चोर कण्हत म्हणत होता.

"मग तूं स्वतःच यमराजाला कां बोलावून आणलेंस? वासू कुळकर्ण्याकडूनच तूं ती गाय विकत घेतली होतीस ना?" गोपाळनें त्याला विचारलें.

"तरमग, ही वासू कुळकर्ण्याची का गाय आहे?" तो म्हणाला. अशा तऱ्हेनें त्याची चोरी चवाठ्यावर आली. कुळकर्णी सामान्य मनुष्य नव्हता. कडक स्वभावाचा मनुष्य होता. त्याला कळलें कीं त्याची गाय कोणी चोरून नेली आहे, तर तो त्याला जिवंत सोडणार नाहीं ही गोष्ट चोराला माहीत होती.

त्यानें गोपाळचे पाय धरले व म्हणाला–"भाऊ! ही चोरी मी केली होती,

ही गोष्ट कुळकर्ण्यांच्या कानावर जातां कामा नये. केलेल्या पापाचीं फळें मला चांगली चाखायला मिळालीं आहेत." त्यानें गोपाळ समोर आपली चोरी कबूल केली.

चोरी केलेल्या काळ्या गाईनें चाऱ्याला किंवा पाण्याला तोंड लावलें नाहीं तेव्हां ती मरते की काय, असा संशय त्याला आला. दुधाशिवाय गाईचें वासरूं मरून गेलें. डोंगरांत गाई चरायला येत असत. चोर उजाडण्यापूर्वी आपल्या गाईला कुरणांत घेऊन गेला आणि झाडी आड तिला बसवून ठेवलें. ऊन पडल्यावर गाईंना घेऊन गुराखी आले. गाईंना चरायला सोडून गुराखी झाडाखालीं झोपले असतां चोरानें आपल्या गाई सारखीच एक दुसरी गाय चोरून नेली. ती येत नव्हती म्हणून तिला चुचकारून तिच्या गळ्यांत दोरी बांधली आणि घेऊन जाऊं लागला.

गाईला कळलें कीं तिला ओळखीच्या वाटेनें नेत नसून दुसऱ्याच वाटेनें नेत आहेत. तेव्हां ती पळूं लागली व तो ठेचा खात तिला आवरीत असतां गोपाळ त्याच्या मदतीला धांवला होता. त्यानें त्याला त्याच्या घरीं पोचतें केलें होतें.

गोपाळनें आणखी एका तऱ्हेनें चोराला मदत करण्याचें ठरविलें. तो वासू कुळकर्ण्याला जाऊन म्हणाला "चोराला चांगली शिक्षा झाली आहे. त्याला आणखी शिक्षा देण्याची गरज उरली नाहीं. वासू कुळकर्ण्यांनें पण गोपाळच्या मनाविरुद्ध कांहीं न करण्याचें ठरविलें. लवकरच औषध पाणी नीट मिळाल्यानें चोराची गाय बरी झाली व चोर तिला येऊन घेऊन गेला.

कृष्णावतार

साऱ्या गोकुळांत गडबड होती प्रवासाच्या तयारीची. गाड्यांतून सामान भरण्यांत येत होतें. तुपालोण्याचीं मडकीं, धान्याचीं पोतीं, भांडींकुंडीं, पळ्याचमचे, चाकू सुऱ्या व लहान मोठें सामान नीट रचून ठेवण्यांत आलें.

तरुण मंडळी आपल्या गुरांना पुढें हांकत निघालीं. त्यांच्या पाठोपाठ गाड्या व सर्वांत शेवटीं बायकापुरुष गप्पा मारीत आनंदानें चालत होते. म्हाताऱ्या माणसांना तरुण मंडळी मदत करीत होतीं.

अशातऱ्हेनें सारें गोकुळ वृंदावनला येऊन पोंचलें. वडीलधाऱ्या गवळ्यांनीं घरें बांधायला जागा ठरविली. गाड्या अर्ध-चंद्राकार उभ्या करण्यांत आल्या. कित्येकांनीं झोंपड्या बांधून उभ्या केल्या. कित्येकांनीं झाडाखालीं किंवा लतामंडपांतच ठाणें दिलें.

कांहीं लोक गुरांच्या रक्षणाची व्यवस्था करण्यांत गुंतले. त्यांनीं कांट्यांचें कुंपण तयार करून त्या आवारांत गुरांना नेऊन सोडलें. एका दिवसांत सर्व वृंदावन गवळ्यांचें होऊन गेलें. कांहीं दिवसांनीं गवळिणी नटून थटून हिंडू फिरूं लागल्या. गवळ्यांची वस्ती तेथें होतांच त्या सर्व प्रदेशाला एक निराळीच कळा आली.

यथा वेळीं गवळ्यांनीं पुष्कळ धनवैभव संपादन केलें. पशुधन वाढत गेलें. कृष्णाला

तेव्हां तेरावें वर्ष लागलें होतें आणि उन्हाळा सुरू झाला. गुरांना गाईंना निरनिराळे आजार होऊं लागले. त्यांना उभें राहाणें अशक्य होऊं लागलें. तोंडांतून फेस येऊं लागला. त्यांचे खूर फुटूं लागले.

गुरांची रोगराई दूर व्हावी म्हणून गवळ्यांनीं मांत्रिकांकरवीं मंत्रतंत्र करून पाहिले व पशुवैद्यांकडून औषध पाणी केलें. पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं.

ती सांथ यमुनेच्या कांठच्या रानटी जनावरांत सुद्धां पसरत असलेली दिसली. कित्येक गवळी व गुराखी आजारी पडूं लागले. ती भयंकर सांथ पाहून सर्वांच्या तोंडचें पाणी पळालें. सर्व वृंदावनभर एक तऱ्हेची घाण येऊं लागली.

नंद आजारी पडला. यशोदा व रोहिणी पण आजारी पडल्या. कृष्णानें बलरामाला सल्ला विचारला आणि दोघे आपल्या गुरांना घेऊन एक कोसभर ओघाच्या उलट्या दिशेनें गेले. इतर गवळी व गुराखी पण बरोबर गेले. त्यांना कसला रोग झाला नाहीं.

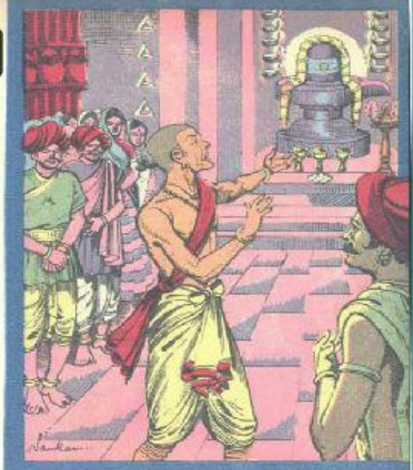
नंद जायला तयार झाला नाहीं. "ही जागा आपली आहे. काय वाटेल तें झालें तरी सहन केलेंच पाहिजे. इतक्या लोकांना कोठें घेऊन जाऊं?" तो म्हणाला.

नंद, यशोदा व रोहिणी सर्वांनींच आजारी असूनहि नकार दिला व हट्टानें वृंदावनलाच रहायचें ठरविलें. तेव्हां काय करावें हें कृष्णाला पण सुचेना.

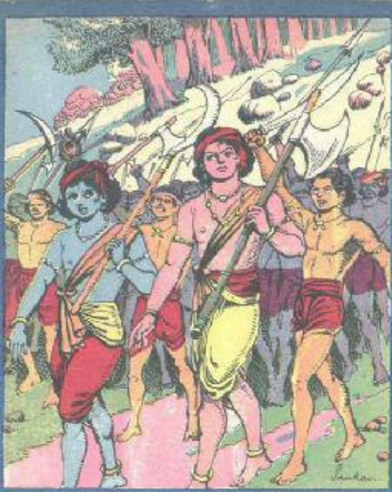
गवळ्यांमध्यें बिदेह देशाचा राहणारा एक वृद्ध गवळी होता. तो सर्व प्रमुख गवळ्यांना बोलावून म्हणाला—"हें पहा, आपलें जीवित हें सर्व या गुरांच्या जिवावर आहे. त्यांच्या कृपेनेंच आपलें पोट भरतें. पशुरक्षण करणारा तो शिवशंकर आहे. आपण त्याची आराधना केल्याशिवाय या संकटांतून आपला उद्धार नाहीं. कोणा उत्तम ब्राह्मण पुरोहितला बोलावून शंकराची आराधना करावी."

त्याचा सल्ला ऐकून गोपालकांनीं ब्राह्मणांना आदरपूर्वक बोलाविलें व शंकराची पूजा करविण्याची व्यवस्था केली. एक आठवडाभर विधिवत पूजा झाली, अभिषेक झाला आणि सर्वांत शेवटीं नैवेद्य झाला. ब्राह्मणांचा शांतिपाठ व मंत्रजाप आठवडाभर चालू होता. सातव्या दिवशीं एका ब्राह्मणाच्या अंगांत देव आला. तो ब्राह्मण एकदम हंसूं लागला आणि उड्या मारून नाचूं, म्हणजे, तांडव नृत्यच करूं लागला.

"मला शंकरानें कैलास पर्वतावरून पाठविलें आहे. 'अरे शंखकर्णा! यमुनेच्या काठीं जाऊन पहा, गाईगुरांना कसला रोग झाला आहे तो.' मीच शंखकर्ण तो. स्वतः प्रभू शंकराच्या आज्ञेनें आलों आहें. शंकरानें तुम्हां सर्वांची आराधना स्वीकार केली आहे. तुम्ही सर्व कां आजारी पडलां आहां? आहे का माहीत तुम्हांला? द्वापर युगांत राक्षस जेव्हां भूलोकाला त्रास देण्याचें ठरवून निरनिराळ्या प्रकारचीं रूपें

घेऊन आले तेव्हां कालिकली राक्षस विरोचन याच्या मुलानें एका विषारी बिल्व-वृक्षाच्या रूपें यमुनेच्या दक्षिण तीरावर जन्म घेतला. त्या राक्षसाच्या चारी बाजूला त्या राक्षसाचे अनुयायी विषारी वृक्ष व कांटेरी झुडपांच्या रूपें जन्माला आले. त्या विषारी बिल्ववृक्षाच्या वाऱ्यानें तुम्ही सर्व व तुमचीं गाईगुरें आजारी पडलां आहां. त्यामुळेंच यमुनेचें पाणी पण बिघडलें आहे. तो विषारी वृक्ष उपटून टाकण्याची शक्ति नंदाचा मुलगा बलराम याच्या अंगीं आहे. त्यानें हें काम

करण्याचें कबूल करून केलें, तर तुमचें सर्वांचें कल्याण होईल. ही गोष्ट तुम्हांला सांगण्यासाठींच महादेवानें मला पाठविलें आहे. मी तुम्हांला सांगितलें आहे तसें करा. बरें, आतां मी येतों. मला निरोप द्या."

हें बोलतां बोलतां ब्राह्मणाला मूर्छा आली व थोड्या वेळानें जागा होऊन तो पूर्ववत सर्वांशीं बोलूं लागला. सर्व ब्रह्मवृंदाला आनंद झाला.

गोपालकांनीं बलरामाला बोलावून तें सर्व सांगितलें. तें ऐकून तो म्हणाला— "परमेश्वराची आज्ञा आहे व माता व पिता यांच्या रक्षणासाठीं ती आज्ञा आहे. याहून जास्त भाग्य तें मला काय मिळणार ? मी तो विषारी वृक्ष उपटून टाकतों."

कृष्णानें ब्राह्मणांना नमस्कार केला. शंकराला साष्टांग दंडवत केला. शंकराच्या देवळाला प्रदक्षिणा घालून पुन्हा नमस्कार केला व बलरामाजवळ जाऊन उभा राहाला. बलरामानें पण अगदीं तशीच प्रदक्षिणा करून शंकराला नमस्कार केला. नंतर दोघे कुऱ्हाड, कुदळ व इतर आयुधें घेऊन तो विषारी वृक्ष होता तिकडे गेले.

शंकराची आराधना केल्यानेंच कित्येक गोपालकांना बरें वाटलें होतें. ते देखील दोघांच्या बरोबर विषारी वृक्षलता उपटून टाकण्यास निघाले.

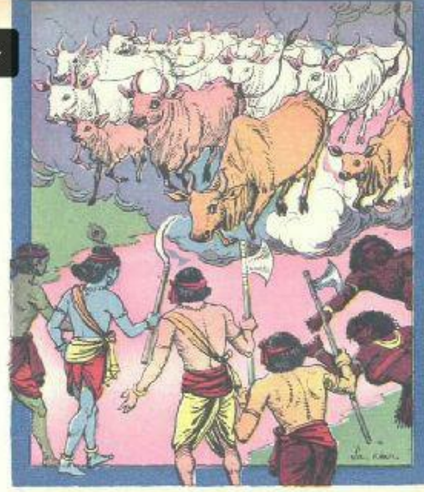
तो विषारी वृक्ष कोठें आहे हें कळायला त्यांना मुळींच वेळ लागला नाहीं. रानांत जसजसे ते पुढें जाऊं लागले तसतसा कांहीं झाडाझुडपांतून एक विशिष्ट दुर्गंध आलेला त्यांना आढळूं लागला. तो हळूहळू असह्य होत गेला. थोड्यावेळानें तो भयंकर विषवृक्ष पण त्यांना दिसला. फार मोठा होता तो. भुतासारखा वाटे पाहाल्यावर. त्याच्या चारी बाजूला विषारी कांटेरी झाडें व झुडपें होतीं. बलराम व कृष्ण तीं झाडें झुडपें सपसप कांपीत पुढें त्या झाडाजवळ जाऊन पोंचले.

त्या वृक्षाचें खोडच तीस हात रुंद होतें. त्याला लागलेलीं बेलफळें हत्तीच्या डोक्याएवढीं होतीं. त्याच्या फांद्या व डहाळ्या दूरवर पसरल्या होत्या. फळांतून घाण वास येत होता. म्हणून कृष्णानें व बलरामानें प्रथम सर्व फळेंच तोडून टाकण्याचें ठरविलें.

दोघांनीं फळें फुलें व कळयाच प्रथम तोडून किंवा खुडून टाकल्या. हाताला आली नाहींत तीं फळें व फुलें काठ्यांनीं झोडपून पाडलीं.

त्यांच्या मदतीला सर्व गोपबालक पण आले होते. त्यांनीं सर्वांनीं मिळून त्या झाडावर एकदेखील फळ, फूल किंवा कळी राहूं दिली नाहीं.

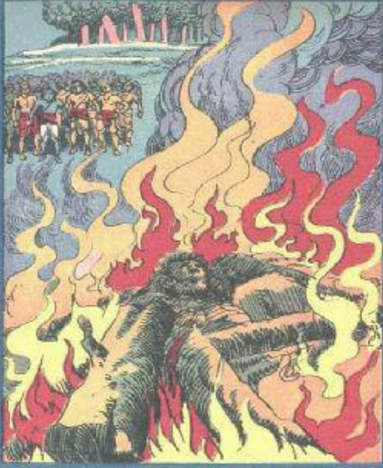
एक विचित्र गोष्ट त्यावेळीं घडली. गाईगुरांच्या रक्षणासाठींच बलराम व कृष्ण त्या कामांत गुंतले होते. पण जवळ हिंडत फिरत असलेल्या कांहीं गाईगुरांनीं त्यांच्यावर हल्ला केला. तीं गुरें सामान्य नव्हतीं हें सांगण्याची गरजच नाहीं. तीं, वृक्ष

व लता रूपें जन्माला आलेल्या राक्षसांचीं मुलें होतीं व त्यांच्याबरोबर गाईंच्या रूपांत राक्षसिणी होत्या. विषारी वृक्ष व लतांचीं पानें फळें खाऊनच तीं वासरें व गाई जगत होत्या.

कृष्णानें त्या गाईगुरांचा संहार करायला सुरवात केली. राक्षस स्वतःचें रूप घेऊन रक्त ओकीत मरून पडूं लागले.

गोमातेचें रूप घेऊन आलेल्या राक्षसिणी आपल्या मुलांचा संहार होतांना पाहून क्रुद्ध होऊन कृष्णाच्या अंगावर धांवल्या. परंतु कृष्णानें त्यांना सहज बाजूला ढकललें आणि तो विशाल विषवृक्ष उपटून

टाकण्याच्या कामीं बलरामाला हात भार लावला.

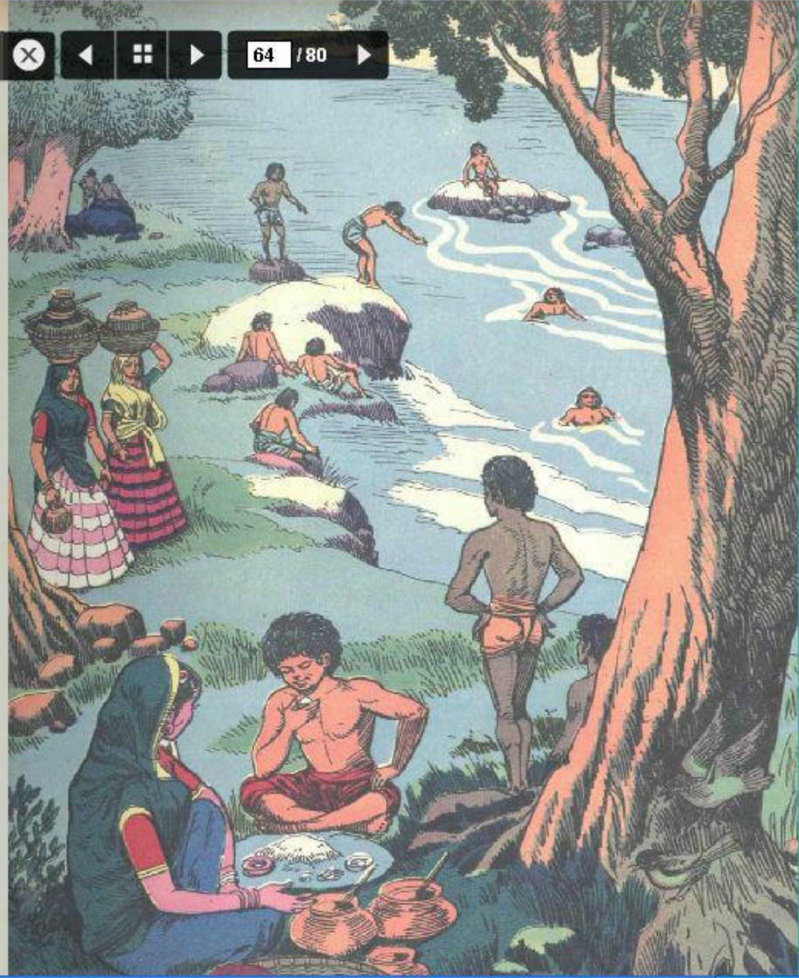
दोघांनीं मिळून तो वृक्ष उपटून टाकल्यावर सर्व गोपबालकांनीं त्या वृक्षाचे तुकडे-तुकडे करून टाकले. नंतर त्यांनीं फांद्या, काटक्या व पाचोळा गोळा करून त्या सर्वांची एक मोठी होळी केली. पाहतां पाहतां त्या आगीचे लोट आकाशाला जाऊन भिडले, सर्व झाडें झुडपें, राक्षस राक्षसिणी सर्वांचा त्या आगींत संहार झाला.

गोपालक घामाघूम झाले होते. दमून गेले होते. सर्व फिरत यमुनेच्या वाळूंत येऊन पोंचले. त्यांनीं यमुनेंत उड्या मारल्या. खूप पोहले, खेळले व गाणीं म्हटलीं. तेव्हां त्यांचा सर्व शीण दूर झाला. काळोख पडेपर्यंत सर्व पाण्यांत डुंबत होते. नंतर घरून आणलेली शिदोरी सोडून खायला बसले. काळोख पडल्यावर आनंदानें सर्व आपापल्या घरीं गेले.

कांहीं दिवसांनीं वृंदावनवासी स्त्री पुरुषांच्या तब्येती सुधारत गेल्या. गाईगुरांची रोग राई संपुष्टांत आली आणि उन्हाळा पण संपत आला.

पावसाळी ढग आकाशांत थैमान घालूं लागले. मेघगर्जना ऐकून सर्वांना आनंद होई. लवकरच पाऊस पडूं लागला. मधून मधून गारा पण पडत. पुष्कळ पाऊस पडला. जिकडे पहावें तिकडे हिरवळ दिसूं लागली. सरोवरें तुडुंब भरलीं.

अशा आनंदाच्या वेळीं विदेह देशावर संकट आलें. लोक घाबरून गेले. त्या प्रांतांत राहणारा कुंभीक नांवाचा एक रहिवासी होता. त्याच्याकडे पुष्कळ गाई होत्या. तो एक फार मोठा दानी व धर्मात्मा पुरुष होता. मागितल्या शिवाय

दान करणारा म्हणून तो त्या प्रांतांत प्रसिद्ध होता. तो यशोदेचा भाऊ होता. त्याच्या मुलाचें नांव श्रीधाम होतें व मुलीचें नीला असें होतें.

जेव्हां विष्णूनें तारकासुराशीं युद्ध केलें त्यावेळीं त्यानें कालनेमी नांवाच्या राक्षसाच्या सातहि मुलांचा वध केला होता. ते सात जण त्याचा सूड घेण्यासाठीं कुंभीकाच्याकडे वृषभ रूपानें जन्माला आले. त्यांनींच सर्व धुमाकूळ मांडला होता. ते गाईंच्या गर्दींत शिरून गाईंना व बैलांना ठार करूं लागले. कोणी गोपालक त्यांच्या रक्षणार्थ धांवे त्याला ते पायाखालीं तुडवीत किंवा शिंगानें ठार करीत. मोठमोठ्या भिंतीदेखील ते शिंगांनीं पाडीत. कुंपणाच्या आंत शिरून गाईगुरांना ठार करीत. हें नित्य होऊं लागलें. चहूकडे त्राहित्राहि उडून गेली.

कुंभीकनें त्या सातहि सांडांना पकडण्याचा पुष्कळ यत्न करून पाहिला. मोठमोठ्या वीरांना त्यानें त्या कामावर नेमलें. पण ते देखील ठार झाले. ते सांड गांवांत शिरत गोठ्यांत शिरत व मनुष्य पशु जो समोर येई त्याला ठार करत. प्रजा मिथिलेला राजाकडे आपलें गाऱ्हाणें घेऊन गेली. लोक म्हणाले–" विदेहराज ! कुंभीकाकडे जन्मलेल्या पोळांनीं हा सर्व धुमाकूळ मांडला आहे. आमचीं गाई-गुरें ठार झालीं व शेतें ओसाड पडलीं आहेत. आपण वेळींच येऊन त्यांना आळा घातला नाहीं तर आम्हांला आपलें राज्य सोडून जावें लागेल."

अरण्यपुराण

[८]

' भावाच्या ' अंगावर शहारे आले.

" तुला विसर पडेल या हेतूनें लबाड वाघोबा महिनाभर कोठेंतरी निघून गेला होता. कालच तो डोंगर ओलांडून कोल्ह्याबरोबर तुझा शोध काढीत आला आहे." ' भाऊ ' घाबरल्यासारखा म्हणाला. त्याच्या तोंडांतून फेंस येत होता.

मौवली तोंड थोडें वेंगाडून म्हणाला– " त्या वाघ्याला मी नाहीं भीत. पण त्याच्याबरोबर तो लुच्चा कोल्हा आहे ना ! "

' भाऊ ' ओंठ जिभेनें चाटीत म्हणाला– " मी काल भेटलों होतों त्याला. त्यानें मला सर्व कांहीं सांगून टाकलें आहे. सर्व ऐकल्यानंतर मी त्याचें कंबरडेंच मोडून टाकलें आहे. आज संध्याकाळीं तूं घरीं परत जायला निघशील त्यावेळीं तुझ्यावर उडी मारण्याच्या विचारांत आहे वाघोबा. तो वेणगंगेच्या खोऱ्यांत आहे."

" आज त्याच्या पोटांत कांहीं गेलें आहे का ? कीं उपाशीच शिकारीला निघाला आहे ? " मौवलीनें विचारलें.

तोच मुख्य मुद्दा होता. त्यावरच मौवलीच्या जीवन मरणाचा प्रश्न अवलंबून होता.

" आज सकाळींच त्यानें एक डुकर ठार करून त्याच्या मांसाचरबीवर हात मारला आहे. तुला माहीतच आहे, सूड घ्यायला सुद्धां थोडा वेळ उपाशी राहाणें त्याला अशक्य आहे." ' भाऊ ' म्हणाला.

" मूर्ख ! खाऊन पिऊन घेतल्यावर त्याला वाटत असेल कीं मी तो येईपर्यंत वाट पहात

शेवटचें मलपृष्ठ

बसेन म्हणून! तो कोठें तरें घोरत पडला असावा! आपण दहापांच असतां तर त्याचा चांगला समाचार घेतला असता. जों पर्यंत त्याचा वास येत नाहीं तोंपर्यंत हे रेडे तिकडे जाणार नाहींत. मला त्यांची भाषा कळत नाहीं. या बाजूला त्यांना घेऊन जाऊं या का, म्हणजे त्यांना त्याचा वास येईल." मौवलीनें विचारलें.

"वास येऊं नये म्हणून तो गंगेंत बराच वेळ डुंबला आहे." 'भाऊ' म्हणाला.

"तरमग त्या कोल्ह्याच्या सूचनेवरूनच त्यानें तें केलें असेल. वाघ्याला एवढी

अक्कल कोठून असणार?" असें सांगून मौवली तोंडांत बोट घालून कांहीं वेळ विचार केल्यावर म्हणाला–"त्या खोऱ्यांत मैदानांतल्या वाटेनें अर्धा मैल जावें लागेल. गुरांना इकडून खोऱ्यांत हांकून नेतां येईल. पण वाघ्या दुसऱ्या टोकानें निसटून जाईल. त्या टोकावर त्याला अडवलें पाहिजे. गुरांना दोन भागांत विभागलें तर?"

"हें काम मला तरी शक्य नाहीं. या साठीं आणखी एक जण ज्यास्त योग्य आहे. त्याला मी बरोबर घेऊन आलों आहें." असें म्हणत त्यानें एका खड्ड्यांत उडी मारली. त्यांतून एक मोठें डोकें वर आलें. त्याच वेळीं लांडग्यांच्या आवाजानें सारें खोरें दुमदुमलें.

"एकू एकू!" मौवली आनंदानें उड्या मारूं लागला. "तूं मला विसरणार नाहींस, मला माहीत होतें. आतां आपल्याला पुष्कळ काम करायचें आहे. या गुरांचे दोन भाग कर. एका बाजूला गाई, म्हशी व वासरें व दुसऱ्या बाजूला बैल व रेडे.

एकूला विचार करायला थोडादेखील वेळ लागला नाहीं. तो गुरांच्या गर्दींत असा शिताफीनें शिरला कीं मौवलीनें सांगितल्याप्रमाणें त्यानें गुरांचे दोन भाग

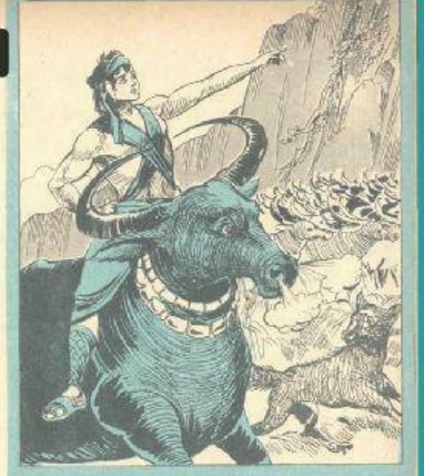
पाडले. एका बाजूला गाई, म्हशी डोळे वटारून आपल्या वासरांना पाठीशीं घालून पुढच्या खुरांनीं माती ओढीत होत्या. लांडग्यांनीं जर का एक पाऊल पुढें टाकलें तर त्यांना शिंगांनीं फाडून जमिनीवर लोळवण्यासाठीं जणुंकांहीं त्या तयार होत्या. दुसऱ्या बाजूला बैल व रेडे नाकांतून सापा-सारखे फूत्कार सोडीत होते. खरें पाहिलें तर गाई म्हशीं इतका त्यांचा उपयोग होण्याची शक्यता नव्हती.

लवकरच कळप विभागला गेला. सहा सहा गुराख्यांनादेखील शक्य नाहीं इतकें सहज दोन भाग पडले. "बरें, पुढें काय करायचें, हें लवकर सांग. नाहींतर गुरें पुन्हां एकत्र होतील." एकू म्हणाला.

"बैला रेड्यांना डाव्या बाजूला हांकून घेऊन जा, एकू!" असें सांगून मौवली 'रामू'वर बसला आणि चालूं लागला. "'भाऊ'! आम्ही गेल्यानंतर गाई म्हशींना खोऱ्यांत खालीं घेऊन जा."

"खोऱ्यांत कोठवर घेऊन जाऊं?" 'भावानें' विचारलें.

"अशा चढणीच्या जागीं घेऊन जा कीं वाघ्याला उडी मारतां येऊं नये.

आम्ही दुसऱ्या टोकाकडून येईपर्यंत तूं त्यांना तेथें उभा करून वाट पहा" मौवली म्हणाला.

एकूनें बैलां रेड्यांसमोर उभा राहून एक आरोळी दिली त्याबरोबर ते घोळका करून जोरानें त्याच्या अंगावर धांवले. एकू त्यांच्या पुढें धांवत खोऱ्याच्या तोंडाकडे जाऊं लागला. तिकडे 'भाऊ' गाई व म्हशींना घेऊन खोऱ्याच्या दुसऱ्या टोकाकडे गेला होताच.

बाघोबा खोऱ्यांत झोंपत होता. तसा तो जात्याच भितरा. पोटभर खाऊन पिऊन

घेतलें कीं त्याला कोणाशीं झुंज घेणें अशक्य होई. एका टोंकाकडून दुसऱ्या टोंकापर्यंत खोऱ्यांत उतरण होती. दोन्ही बाजूला उंच डोंगर होते. खोऱ्याच्या तळाशीं गाई म्हशींना उभें केलें आणि दुसऱ्या बाजूनें बैला रेड्यांना पळवीत आणले तर मध्यें सांपडून वाघोबाची चटणी होऊन जाईल. तो तुडवला गेला नाहीं तर म्हशींच्या बाजूला धांवेल व त्या आपल्या शिगांनीं त्याच्या चिंधड्या उडवितील. अशी युक्ति मौवलीनें योजली होती.

मौवली आपल्या 'रामू'वर बसून बैलां-रेड्यांबरोबर दूरच्या वाटेनें डोंगरावर खोऱ्याच्या एका उंच जागेवर येऊन उभा राहिला. इतकें झालें तरी वाघोबाला गुरांचा वास आला नाहीं. दोन्ही बाजूचे डोंगर उंच होते. त्यांवर वेली लोंबत होत्या. त्यांच्यावर चढून जाणें वाघोबाला शक्यच नव्हतें. तो खोऱ्यांत अडकला होता.

"आपण आलों आहों हें वाघोबाला कळवूं या." असें म्हणत मौवली तोंडा-जवळ दोन्ही हात ठेवून जोरानें ओरडला. त्याचा आवाज खोऱ्यांत दुमदुमला. वाघोबा जांभई देत म्हणाले--"कोण हांक मारतो आहे तो?"

"मी मौवली! शिखराच्या टोंकावर भेटण्याची वेळ झाली. चल." असें म्हणत मौवलीनें एक आरोळी ठोकली--"एकू बैलां रेड्यांना पळव. 'रामू' पळ."

बैल व रेडे खोऱ्यांत धांवले. एकूनें आरोळी दिली. बैल व रेडे त्या बाजूला धांवले. त्यांचे पाय लागून दगड गडगडत खालीं जाऊं लागले. 'रामू'ला वाघाचा वास आला व तो जोरानें ओरडला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

६२. पीनांग द्वीपांतील बौद्धधर्म

मलाया देशांतलें पीनांग द्वीप ब्रिटीश साम्राज्यांत आलेला पूर्वेकडील सर्वांत प्रथम देश होय. येथील "केक लोकीस" नांवाच्या मठाचें आंगण ३० एकरांचें आहे. त्याच्या गोपुरांतील सर्वांत उंच गोपुर सात मजली आहे.

